

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het leven na een testament. Materiële cultuur en family life van VOC- lieden in Batavia in de achttiende eeuw

Versteeg, Frédérique

Citation

Versteeg, F. (2024). *Het leven na een testament. Materiële cultuur en family life van VOC-
lieden in Batavia in de achttiende eeuw.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4093340>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het leven na een testament

Materiële cultuur en Family Life van VOC-lieden in Batavia in de achttiende eeuw

Frédérique Elize Versteeg

S2523299

f.e.versteeg.2@umail.leidenuniv.nl

MA-thesis

Colonial and Global History (MA)

Universiteit Leiden

20 ECTS

Begeleider: Dr. A.M.C. van Dissel

Tweede lezer: Dr. A.F. Schrikker

19 augustus 2024

Woordenaantal: 17.577

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar mijn begeleider Anita van Dissel voor het inspirerende proces
waardoor ik deze scriptie heb kunnen schrijven.

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 4
Hoofdstuk 1	blz. 13
Hoofdstuk 2	blz. 24
Hoofdstuk 3	blz. 40
Conclusie	blz. 54
Bronnen	blz. 58
Bibliografie	blz. 60
Bijlage 1	blz. 63

Inleiding

Over een periode van bijna tweehonderd jaar heeft de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) veel werknemers gehad. Zo telde de VOC over de periode van tweehonderd jaar bijna een miljoen werknemers.¹ Dit betrof alle functies binnen de VOC. Te denken valt aan verschillende hoge en lage rangen aan boord en aan wal van matrozen, soldaten, schippers, ambtenaren tot de gouverneurs-generaal.² Werk aan boord van een VOC-schip werd gezien als een riskant beroep. Een bemanningslid was vaak jaren weg van huis en werd aan boord blootgesteld aan verschillende gevaren. Zo was er altijd het risico op het lijden van schipbreuk. Los daarvan was er vaak een gebrek aan vitamines, waardoor de bemanning vatbaar was voor uiteenlopende ziektes. Daarbij was het aantal opvarenden vaak hoog aan boord, waardoor de ziektes zich ook weer makkelijk konden verspreiden. Als laatste konden er aan boord ook nog verschillende ongelukken plaatsvinden. Deze factoren bij elkaar zorgden voor een hoog sterftecijfer aan boord van VOC-schepen.³ Het sterftecijfer was over het algemeen hoger op de heenweg dan op de terugweg omdat er namelijk meer bemanningsleden meegingen dan dat er terugkwamen. Het sterftecijfer lag over de gehele periode van het bestaan van de VOC gemiddeld op ongeveer veertig procent. De personen die de overtocht succesvol gemaakt hadden, bleven een langere periode in Batavia waar er ook verschillende factoren, zoals het klimaat en gevechten, speelden die gevaarlijk konden zijn. Omdat het door al deze redenen minder druk was op de terugweg hadden ziektes minder kans om te verspreiden en hygiëne aan boord was daardoor ook beter.⁴ Het hoge sterftecijfer van VOC-lieden en de bijzondere leefomstandigheden in Zuidoost-Azië en de jarenlange afwezigheid maken nieuwsgierig naar het gezinsleven van deze personen. Dit onderzoek heeft daarom als doel om een tipje van de sluier op te lichten over de materiële cultuur en 'family life' van VOC-werknemers in de achttiende eeuw.

De VOC kreeg door de Staten-Generaal van de Republiek in 1602 bij de oprichting het octrooi van alleenrecht van vaart en handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop en ten westen van Kaap Hoorn. Dit kwam neer op een gebied tussen de Indische Oceaan tot in de

¹ Michel Breet, *De Oost-Indische voyagie van Wouter Schouten (1676)* (Zutphen 2003) 11.

² Danielle van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheijt van haar man': Echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam 2005) 19.

³ Ibidem, 84.

⁴ Ibidem, 84-85.

Stille Oceaan. Omdat de VOC de rol van overheid had verkregen in veel gebieden in Azië, bracht dit ook meer verplichtingen met zich mee dan het alleen zijn van een handelscompagnie. De VOC moest de wet gaan handhaven in die gebieden. De Compagnie moest zich hier vooral houden aan *het concordantiebeginsel*. Dit betekent kort gezegd dat de geldende wetgeving in beginsel gelijk was aan die in het moederland.⁵ Door dit beginsel werd de VOC een handelsonderneming met staatsrechtelijke bevoegdheden en verplichtingen.⁶ Er was door dit octrooi veel meer werkgelegenheid bij de VOC dan alleen werk aan boord en daarom vertrokken een hoop mannen richting Batavia om daar carrière te maken.

Batavia (nu Jakarta, Indonesië) was het centrum van de VOC en hierdoor vestigden veel werknemers van de VOC zich hier. Aan het begin van de oprichting van de VOC en de start van Batavia als VOC-vestiging kwamen vooral veel kooplieden in Batavia wonen. Maar de VOC groeide, en Batavia werd steeds belangrijker vanwege de positie in Azië. Daarom kwamen er meer ambtenaren en andere administratieve medewerkers richting Batavia. Er werd een raad gevestigd in Batavia in 1619 en zij ontleende gezag aan de centrale raad van bestuur van de VOC, de Heren XVII. Tweemaal per jaar werden er in de Republiek bij een bijeenkomst beslissingen over Indië genomen. Verder benoemden de Heren XVII een gouverneur-generaal die gezien werd als de directeur-generaal van de handel en het hoofd van de Raad van Indië. De Gouverneur en zijn Raad moesten eenmaal in het jaar rapporteren aan de Heren XVII. Batavia was zeker niet de enige vestiging in Azië. Het gebied van de VOC omvatte vrijwel het gehele gebied grenzend aan zee tussen Jemen en Japan, en Afrika's zuidkust, Madagaskar en Mauritius. Daarom waren er meer dan veertig kleine administratieve regio's die kantoren werden genoemd. De economische en politieke macht van de VOC ten opzichte van de lokale partijen en deze veertig kantoren waren te vinden in gebieden zoals Perzië, Mughal-India, China en Japan, Siam, Centraal-India, Java, Sumatra, de Molukken en meerdere kleinere rijken in zuidelijk Afrika.⁷ Alle hogere raden en organen van

⁵ Carla van Wamelen, *Family life onder de VOC* (Hilversum 2014) 23.

⁶ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 23.

⁷ Lennart Bes, 'De archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie' in: Alicia Schrikker e.a. eds., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023) 160.

de VOC bevonden zich wel in Batavia, waardoor deze vestiging uitgroeide tot het politieke hart van de VOC.⁸

Door deze speciale positie binnen de VOC werden er veel documenten opgesteld en bewaard. In het VOC-archief zijn nog veel sporen te vinden van de werknemers van de VOC. Het meeste werk binnen de VOC werd door mannen uitgevoerd en hierdoor zijn de meeste sporen in dit archief door hen achtergelaten. Toch zijn er veel manieren waarop familieleden van de VOC-lieden ook terug te vinden zijn in de archieven.

Waarom is een onderzoek naar deze familieleden interessant? Dit heeft er alles mee te maken dat er eigenlijk pas vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw door historici bijvoorbeeld gekeken werd naar de rol van vrouwen in de geschiedenis.⁹ Bij vrouwen van de VOC-lieden, heeft dit nog langer geduurd, omdat er überhaupt pas vanaf de jaren tachtig naar de bemanningsleden van de VOC gekeken werd en niet meer alleen naar de kapiteins en zeehelden, volgens Danielle van den Heuvel.¹⁰ Omdat er op het vlak van bemanningsleden nog een grote inhaalslag gemaakt moest worden, was er tot 2000 niet veel onderzoek gedaan naar vrouwen binnen de VOC.¹¹ De afgelopen jaren is meer onderzoek geweest naar vrouwen aan boord. Hier kan gedacht worden aan vrouwen die mee mochten met hun man. Dit ging dan wel vaak om een man met een hogergeplaatste positie.¹² Maar het kwam ook voor dat vrouwen verkleed als man stiekem aan boord meegingen.¹³ Ook had de VOC een periode een programma lopen om meerdere, vaak zeer jonge, vrouwen naar Batavia te sturen om te trouwen met de mannen die al jaren daar werkten voor de VOC. Dit ging om weesmeisjes die later de naam 'compagnie dochters' kregen. Dit had als doel om meer kinderen in de gebieden te krijgen die later ook weer voor de VOC konden gaan werken.¹⁴ Daarnaast waren er de zogenoemde 'achterblijvers' die in de Republiek bleven. De achterblijvers konden bestaan uit de ouders, tantes, ooms, broers, zussen, maar ook de vrouwen van de zeemannen. Manon van der Heijden geeft aan dat er een langere tijd vanuit is gegaan dat de meeste zeelieden ongehuwd waren, omdat een huwelijk financieel niet

⁸ Jean Gelman Taylor, *Smeltkroes Batavia: Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988) 19-20.

⁹ Michel Ketelaars, *Compagnie dochters: vrouwen en de VOC (1602-1795)* (Amsterdam 2014) 9.

¹⁰ Van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheid van haar man'*, 11.

¹¹ Ibidem.

¹² Ketelaars, *Compagnie dochters*, 130.

¹³ Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren: de geschiedenis van een tegendraadse traditie Europa, 1500-1800*. Historische reeks (Amsterdam 1989) 29.

¹⁴ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 188.

goed te onderhouden was met dit beroep. Maar volgens haar is dit onjuist. Zij heeft gekeken naar de maandbrieven en aan wie die gericht waren, en kwam tot de conclusie dat er een redelijk grote groep die bij de VOC ging werken getrouwd was.¹⁵ Terwijl de bemanning vaak voor jaren achter elkaar weg was, liet een groot deel van deze groep daarom een familie achter. Een vrouw en soms kinderen waren afhankelijk van het loon dat via maandbrieven vanuit Batavia naar hen toe werd gestuurd. Zij konden het loon ophalen bij een van de kamers van de VOC en zo konden ze overleven. Het gebruik van een bron zoals maandbrieven wordt sindsdien vaker gebruikt, omdat hieruit informatie over het familieleven gehaald kan worden.¹⁶

Het leven van een zeemansvrouw was heel onzeker. Contact werd wel mogelijk gemaakt door de VOC via brieven, maar dit was vaak lastig en sporadisch. Als eerste was het contact afhankelijk van de schrijf- en leesvaardigheid van de vrouw. Het percentage van vrouwen dat kon schrijven in de Republiek was hoger dan in de meeste andere landen, toch was het opstellen van een brief niet voor iedere vrouw mogelijk.¹⁷ Mocht het eenmaal gelukt zijn om deze brief op te stellen, was het versturen van de brief naar de juiste persoon vaak ook een behoorlijke opgave. Volgens Perry Moree was er binnen de VOC sprake van strenge censuur. De VOC maakte het versturen van privé-post wel mogelijk, mits de briefschrijvers zich confirmeerden aan de strenge regels.¹⁸ Daarom werden veel brieven via een illegale manier meegestuurd op de schepen en dit ging vaak fout. Hij werd dan meegegeven aan een bemanningslid, maar voor hen was het vaak moeilijk te achterhalen waar de ontvanger van de brief zich bevond. Ook was er nog de kans dat het bemanningslid die de brief zou bezorgen kwam te overlijden onderweg.¹⁹ Het kwam door bovenstaande redenen voor dat vrouwen jarenlang geen contact konden krijgen met hun echtgenoot en andersom.

We kunnen deze 'achterblijvers' op verschillende manieren terugvinden in bronnen van de VOC. Een effectieve manier hiervoor is bijvoorbeeld in het kijken van de grootboeken. Hierin kan onder andere loonadministratie teruggevonden worden. Deze werden in Batavia bijgehouden en eens in de zoveel tijd richting de Republiek verstuurd, zodat het thuisfront

¹⁵ Manon van der Heijden en Paul van de Laar, *Rotterdamers en de VOC: handelscompagnie, stad en burgers (1600-1800)* (Amsterdam 2002) 188.

¹⁶ Van der Heijden, *Rotterdamers en de VOC*, 189-190.

¹⁷ Heuvel, *'Bij uijtlandigheijt van haar man'*, 81.

¹⁸ Perry Moree, *'Met vriend die God geleide'. Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998) 58.

¹⁹ Van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheijt van haar man'*, 81.

het loon op kon halen. Dit gaat om de eerdergenoemde maandbrieven. Naast het loon stond er ook of er eventuele promoties waren gemaakt en of het bemanningslid overleden was.²⁰ Omdat deze achterblijvers via deze bronnen terug te vinden zijn, is er intussen meer over hen bekend geworden. Toch is er ook een groep die verbonden was aan de VOC die minder goed gerepresenteerd wordt in dit soort bronnen. Deze groep kon uit veel verschillende personen bestaan die op een andere manier verbonden waren met de VOC-werknemer en daardoor niet opgenomen zijn in de maandbrieven.

Een andere manier om deze vrouwen en andere familieleden terug te vinden in bronnen is via testamenten. De testamenten staan in een onlinedatabase van het VOC-archief in het Nationaal Archief en hier kan gezocht worden op de initialen, achternaam en jaar van opstellen van het testament van de man. Op dit moment kunnen er meer dan 10.000 testamenten gevonden worden in deze database. Ook al staan ze alleen geregistreerd op de naam van de man, vaak was zijn vrouw mede-erflater. Als dit het geval was, stonden ze vaak genoemd aan het begin van het document, waardoor ze duidelijk aanwezig waren in de testamenten.²¹

Ten tijde van de VOC kwamen er al veel verschillende vormen van 'family life' zoals Carla van Wamelen dit noemt. Dit is volgens haar een verzamelnaam voor de vele betrekkingen bestaande tussen personen die deel uitmaken van een bepaald gezin of een bepaalde familie.²² Omdat deze verschillende van family life er waren, werden er daarom enkele zaken op grond van het verdragsrecht, personen- en familierecht en de interpretatie daarvan door de rechter geregeld. Dit gaat onder andere om wettelijke familiebanden, verzorging en opvoeding van kinderen, de geslachtsnaam, maar ook het levensonderhoud en de nalatenschap.²³ Zoals al duidelijk werd, werd recht door de VOC ook uitgeoefend door de bijzondere positie van de VOC in de zeventiende en achttiende eeuw. Er was al sprake van een notariaat in de Republiek, maar in 1620 kwam er om deze reden ook een notaris werken in Batavia. Bij de notaris kon men een testament op laten maken in het bijzijn van twee getuigen.²⁴ In de Republiek werd besloten dat een notaris iedereen van dienst moest zijn en

²⁰ Van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheid van haar man'*, 20.

²¹ Suze Zijlstra, 'Free and Enslaved Asian Women in European and Eurasian households in Eighteenth-century Makassar', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* vol:39 (2020) 25-40, aldaar 27.

²² Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 21.

²³ *Ibidem*, 21-22.

²⁴ *Ibidem*, 98-99.

om die reden trad de notaris vaak pro-Deo op voor armen.²⁵ De vraag naar notarissen in Batavia was groot, want in de achttiende eeuw waren er al gemiddeld vier tot zes notarissen in Batavia te vinden.²⁶ Het op laten stellen van een testament was daarom voor iedereen binnen de VOC mogelijk en dit zorgt ervoor dat er veel informatie te vinden is over veel verschillende mensen uit verschillende lagen uit de samenleving. Voor mannen die met de VOC op reis gingen was dit een verstandige stap om te zetten, aangezien het werk gevaarlijk was en de kans dat de man niet meer terug naar huis zou keren aanwezig was.

Zonder een testament was niet geregeld dat de erfenis naar de echtgenote zou gaan. Daarom was een testament een belangrijk document. Niet alleen werd de erfenis daarmee verdeeld, ook werd er in het testament vastgelegd wie de voogdij zou krijgen over de kinderen in het geval van overlijden van (meestal) beide ouders.²⁷ Wat wel belangrijk is om te vermelden bij deze testaments is dat het een beeld geeft van de situatie van de erflater en testateurs op het moment dat het document opgesteld werd. Testaments moeten daarom als een momentopname worden gezien. Over het gebruik van deze bronnen zijn meerdere congressen geweest in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Hier lag de focus op welke conclusies getrokken konden worden na onderzoek van de inboedels en op welke aspecten een onderzoeker moest letten als deze bronnen gebruikt werden.

De eerste onderzoeken naar het gebruik van testaments als bron begonnen rond 1975.²⁸ In 1976 kwam het themanummer "boedelinventaris" van *de Volksbulletin* uit en in de inleiding van dit nummer staat een duidelijke oproep van de redactie. Het begin van het onderzoeken naar het gebruik van boedelbeschrijvingen, gevonden in testaments, als bron voor onderzoeken. De onderzoeken die in de jaren plaats hebben gevonden, hebben gezorgd voor eerste voorzichtige resultaten. De redactie geeft aan dat ze zich in een verkennend stadium bevinden en daarom is het belangrijk kennis te geven van wat ze hebben gevonden in de hoop dat meer onderzoekers te enthousiasmeren van deze interessante bronnen.²⁹ Vervolgens schreef Hans van Koolbergen een artikel over de bevindingen van verschillende onderzoekers over het gebruik van, specifiek, boedelinventarissen als bron die tijdens het

²⁵ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 100.

²⁶ Ibidem, 102.

²⁷ Zijlstra, 'Free and enslaved Asian women', 28.

²⁸ Hans van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek' *Volkskundig Bulletin* 13.2 (1987) 250-259, aldaar 252.

²⁹ Redactie *Volkskundig Bulletin*, 'Inleiding Themanummer boedelinventaris' *Volkskundig Bulletin* 9.2 (1983) 1-2, aldaar 1-2.

congres van Wageningen in 1980 gepresenteerd werden. Ze bespraken de nadelen die kleven aan de inboedel als bron, maar ook de voordelen. Zo besproken ze dat onderzoek naar de inboedel in de zeventiende en achttiende eeuw vanwege de bureaucratie goed te doen is in vergelijking met andere periodes. Een hoop is bewaard gebleven en thans door digitalisering goed toegankelijk in de archieven.³⁰ Hierbij is representativiteit belangrijk. Zijn er alleen testamenten met inboedels te vinden van rijke personen die het geld hadden voor een notaris? Of zijn er ook inboedels te vinden van mensen die onderaan de samenleving stonden? Ook Van Koolbergen noemt het gevaar van conclusies trekken uit bronnen zoals inboedels. Testamenten zijn momentopnames en in veel gevallen moeilijk te interpreteren, omdat elke situatie anders was.³¹ Er zou hieruit opgemaakt kunnen worden dat op macro-historisch niveau minder goed gebruikgemaakt kan worden van deze bronnen. Maar op micro-historisch niveau zouden er zeker wel een aantal conclusies getrokken kunnen worden.

Door de bevindingen van het congres in Wageningen werd het zo dat de inboedels een belangrijke plaats konden innemen als bron bij onderzoek naar de ontwikkeling van de materiële cultuur. Zeker bij de periodes waarin de meeste inboedels bewaard zijn gebleven en representatief voor de maatschappij gezien worden, kunnen we veel informatie over materiële cultuur vergaren.³² Volgens de onderzoekers van dit congres had bijna iedereen baat bij het opstellen van een testament. Mocht er niet sprake zijn van een grote inboedel, dan was het alsnog belangrijk om het voogdijschap van je minderjarige kinderen vast te laten leggen. Dit kan zorgen voor meer representativiteit binnen de archieven. Voogdijschap was belangrijk genoeg voor mensen uit minder rijke groepen die onderdeel maakten van de samenleving om alsnog een testament op te laten stellen met daarin een overzicht met de eventuele bezittingen.³³ Historici uit 1980 waren al positief over de potentie die inboedelinventarissen hadden in onderzoek als er rekening gehouden wordt met de valkuilen van deze bronnen. Zeker nu we veertig jaar verder zijn en een hoop in de tussentijd gedigitaliseerd is, zijn testamenten met de bijgevoegde inboedelinventarissen interessante bronnen die gebruikt kunnen worden, in ieder geval op micro-historische basis.

³⁰ Van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarissonderzoek', 250.

³¹ Ibidem, 250-253.

³² Ibidem, 254.

³³ Ibidem, 258.

Voor dit onderzoek zullen de inboedelsinventarissen gevonden in testamenten als bron ook een grote rol spelen. De VOC is interessante voor dit onderzoek aangezien hier documentatie te vinden is van werknemers uit de onderste lagen van de samenleving die vaak zeer arm waren. Maar ook zijn er testamenten te vinden van medewerkers van de VOC die een hoge rang hadden en daarom vaak veel rijker waren. Deze bronnen zijn om deze reden interessant, omdat ze wat kunnen zeggen over de familieleden, family life, maar ze zeggen ook wat over de materiële cultuur in Batavia. Op basis van de testamenten wordt in deze thesis onderzocht welke verschillen er waren in family life tussen rijke en armere werknemers van de VOC in Batavia en hoe zich dit uitte in de materiële cultuur. De testamenten uit het VOC-archief komen allemaal uit de achttiende eeuw. Daarom zal het onderzoek ook vooral iets zeggen over de materiële cultuur en family life uit die eeuw. Dit is relevant om te onderzoeken aangezien testamenten nog niet veel gebruikt worden voor onderzoek terwijl er in sommige archieven hier veel van te vinden zijn. Door licht te schijnen op deze bron kunnen er nieuwe resultaten bereikt worden.

In het eerste hoofdstuk zullen de testamenten als bron centraal staan. Hoe kwamen de testamenten tot stand en voor wie was de notaris aanwezig in Batavia? Waarom zijn de testamenten van de VOC-lieden zo belangrijk als bron voor onderzoek? Ook komt hier het historische debat rondom het gebruik van deze bron verder naar voren. In dit hoofdstuk zal de periode aan het einde van de achttiende eeuw vooral aan bod komen, maar ook zal er een vergelijking gemaakt worden met het begin van de achttiende eeuw.

Het tweede hoofdstuk zal ingaan op de materiële cultuur van VOC-lieden die terug te vinden is in de testamenten, zoals de inboedels van erflaters. Daar wordt eerst de historiografie van materiële cultuur besproken. Wat was er terug te vinden van de inboedel? Wat werd er gezien als belangrijk materiaal en wat voor verschillen waren er te vinden tussen de verschillende beroepen en ranken bij de medewerkers van de VOC? In dit hoofdstuk zal een aantal testamenten van gouverneurs-generaals van Batavia onder de loep gelegd worden. Ook gaat er een voorzichtige poging gedaan worden om de testamenten van de gouverneurs-generaals en die van matrozen en soldaten te vergelijken. Was de inboedel van (rijke) VOC-lieden dat wat we ervan verwachten vol pracht en praal uit Batavia?

Het derde en laatste hoofdstuk zal dieper ingaan op de zogeheten 'family life' binnen de VOC. De historiografie van family life zal in dit hoofdstuk ook verder uitgewerkt worden. Hoe was er sprake van family life in Batavia en hoe is die terug te vinden in de testamenten?

Hier zullen verhalen besproken worden van de achterblijvers in de Republiek, maar ook de familieleden die mee gingen richting Batavia. Verder komen voogdij en adoptie aan bod. Ook wordt duidelijk hoe er om werd gegaan met de tot slaaf gemaakten die bij een gezin moesten dienen.

Aangezien er rond de 10.000 testamenten waren, heb ik ervoor gekozen, na er zo'n zevenhonderd zelf gelezen te hebben, er twintig willekeurig uit te zoeken voor nader onderzoek. Verder heb ik vier testamenten gevonden die van gouverneurs-generaal uit Batavia in de achttiende eeuw waren. In het eerste hoofdstuk zal daarnaast besproken worden hoe er met representativiteit rondom testamenten om gegaan moet worden.

Hoofdstuk 1: VOC-testamenten als bron

In het eerste hoofdstuk van dit onderzoek zullen de theoretische achtergrond en de historiografie rondom testamenten weergegeven worden. Aangezien testamenten als bron centraal staan in het onderzoek, is het van belang om vast te stellen wat er al op het gebied van testamenten als bron gedaan is. Het gaat hier om problemen waar historici mee geconfronteerd werden, maar ook om de stappen die al gezet zijn op dit gebied.

Geschiedenis

Een testament was, en is nog steeds, in het kort gedefinieerd een eenzijdige, herroepelijke rechtshandeling waarmee iemand beschikkingen maakt, waarvan de rechtsgevolgen pas intreden na zijn of haar overlijden.³⁴ Het testament als concept kwam als eerste voor als Romeins rechtsfiguur. Dit werd uiteindelijk door de Germanen in de middeleeuwen overgenomen met wat aanpassingen die van toepassing waren op de Germaanse samenleving. Zo waren er nog maar twee getuigen nodig in tegenstelling tot de zeven getuigen die volgens het Romeinse rechtsfiguur verplicht waren. Ook kon de kerk het testament regelen, vaak gingen de bezittingen dan ook naar de kerk na het overlijden van de testateur.³⁵

Al in de Republiek van de Verenigde Zeven Nederlanden was het opstellen van een schriftelijk testament geregeld. Want als iets zeker was, was het wel dat ieder persoon uiteindelijk kwam te overlijden. Het laten opstellen van verschillende vormen van testamenten is daarom een langlopende traditie. Zo werden er uitspraken in testamenten uit de zestiende eeuw gevonden zoals: 'Het uur is onzeker, maar de mens moet er zich op voorbereiden en zijn zaken op tijd regelen, opdat hij als wijze rentmeester door God beoordeeld wordt.'³⁶ Vóór de periode van de Republiek waren deze 'testamenten' enkel mondeling besproken. Zolang er genoeg getuigen aanwezig waren, was dit nog voldoende.

Na verloop van tijd werden de testamenten steeds vaker schriftelijk opgelegd. Nog steeds met de nodige getuigen erbij en hiermee werden de documenten als

³⁴ Van Dale Woordenboek, <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/testament> (Geraadpleegd 11-05-2024).

³⁵ J. A. Mol, 'Testamenten als historische bron', *Madoc: Tijdschrift over de Middeleeuwen* 8 (1994) 203-210, aldaar 205.

³⁶ G. Verhoeven en J.A. Mol, *Friese testamenten tot 1550* (Leeuwarden 1994) nrs 122 en 138.

(bewijs)oorkonden gezien. Deze documenten zijn helaas niet altijd even goed bewaard gebleven. Toch zijn de oorkonden die wel bewaard zijn gebleven in verschillende archieven terug te vinden. Verder zijn testamenten ook terug te vinden in familiearchieven van de testateurs, archieven van notarissen, schepenenbanken en kerkelijke rechtbanken. Instanties die misschien wat minder voor de hand liggen zijn instellingen die vrome legaten ontvingen, zoals kerken, kloosters, armenfondsen, gast- en weeshuizen. Als laatste, en zeker niet onbelangrijk, archieven van bedrijven.³⁷ Hoe meer bezit iemand had, hoe uitgebreider het testament was. Zo zien we in testamenten van mensen uit hogere lagen, dit betrof vooral edellieden, van de samenleving vaak een gedetailleerde opsomming met alle bezittingen en eventueel wat ze waard waren. Als iemand beperkt bezit had, werd dit vaak samengevat in een document als 'boedel'. Onder deze groep werden aan het einde van de middeleeuwen eigenerfde, pachters en ambachtslieden gezien.³⁸

In de zeventiende eeuw is er een verschuiving van deze rijkdom. Waar er in de middeleeuwen nog sprake was van rijke edellieden, was er in de periode hierna meer sprake van een rijke burgerij. Deze mensen hadden geen rijkdom door geboren te zijn in een rijke familie van adel, maar door winstgevende handelsactiviteiten. Door deze verschuiving was er welvaart weggelegd was voor een grotere groep dan eerst.³⁹ Wanneer deze groei precies begon en hoe groot de groep was die profiteerde, is voor historici moeilijk aan te duiden. Wel wordt er verwacht dat deze groei voor bepaalde mensen al voor de zogenoemde 'Gouden Eeuw' begon. Zeker rondom de sectoren zoals landbouw, visserij, nijverheid en het internationaal verkeer van diensten en goederen was de groei goed te zien. Deze snelle groei duurde in ieder geval tot in het derde kwart van de zeventiende eeuw. Al voor de achttiende eeuw was er wel sprake van stagnatie die verder ging tijdens de achttiende eeuw. Toch zegt de economisch-historicus Jan Luiten van Zanden dat omstreeks 1800 het welvaartspeil in de Republiek nog steeds hoger lag dan in enig ander land in Europa. Er is daarom niet te spreken van een verval na de zeventiende eeuw, maar eerder een zachte landing.⁴⁰ Echter, er was in deze periode nog steeds een veel grotere groep mensen die leefde in armoede.

³⁷ Mol, 'Testamenten als historische bron', 203.

³⁸ Ibidem, 206.

³⁹ Maarten Roy Prak, *Nederlands Gouden Eeuw: vrijheid en geldingsdrang* (Amsterdam 2020) 137-138.

⁴⁰ Karel Davids, Marjolein 't Hart en Lex Heerma van Voss, *De wereld en Nederland: een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011) 56.

De VOC

Een van de bedrijven waar veel geld verdiend werd door de handelselite, was de VOC. Zoals in de inleiding al naar voren kwam, er is veel in het archief van de VOC bewaard gebleven. Zeker omdat de VOC een uitzonderlijk groot bedrijf was, was er veel vast te leggen bij de notaris. Hoewel er sprake was van een 'zachte landing na de zeventiende eeuw',⁴¹ bleef de VOC groeien.⁴² In de Tabel 1 is te zien hoe de groei van import in de achttiende eeuw ten opzichte van de zeventiende eeuw verloopt.

Tabel 1

Ontwikkeling van de import in Nederland uit Azië naar waarde, 1640-1780 (indexcijfer 1770-1779 = 100)

Jaar	Azië
1640-1649	39
1680-1689	52
1700-1709	69
1720-1729	93
1740-1749	80
1760-1769	107
1770-1779	100

Bron: Jan de Vries, 'The Dutch Atlantic economies' in: Peter A. Coclanis, *The Atlantic Economy during the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Organization, Operation, Practice, and Personnel* (Columbia 2005) 1-29, aldaar 19.

De ontwikkeling nam, ondanks een dip in het midden van de achttiende eeuw, ten opzichte van de zeventiende eeuw significant toe. Deze cijfers zeggen in principe niks over de winst die de VOC heeft gemaakt. Het zegt ons wel iets over de groei van de import waardoor eveneens een stijging was in het aantal werknemers binnen de VOC. Naar schatting waren er in de zeventiende eeuw ongeveer 317.000 mensen in dienst bij de VOC. Hierbij gaat het om opvarenden en het personeel en bestuurders aan wal. In de periode van 1700 tot en met 1795 zou dit getal gestegen zijn naar 655.000 werknemers. Dit gaat om meer dan een

⁴¹ Davids, *De wereld en Nederland*, 56.

⁴² Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall, 1477 - 1806*. Oxford history of early modern Europe (Oxford 1998) 610.

verdubbeling van het aantal personeelsleden in totaal.⁴³ Dat het minder goed op economisch gebied ging in de Republiek was daarom nog niet meteen zichtbaar als het aankwam op de personeelsaantallen en import. Rond de oprichting van de VOC in 1602 ging het om ongeveer tienduizend werknemers per decennium. In de laatste vijftig jaar van de achttiende eeuw ging het om zeventig- à tachtigduizend personen die per decennium in dienst kwamen bij de VOC.⁴⁴

Er was sprake van veel bureaucratie binnen de VOC en dit is over het algemeen goed bewaard gebleven.⁴⁵ Vervolgens heeft het Nationaal Archief ervoor gezorgd dat het VOC-archief goed gedigitaliseerd is, waardoor het zeer toegankelijk is geworden om deze documenten te bekijken. Dit geldt ook voor de testamentenindex. Deze testamentenindex is op het moment voorzien van circa tienduizend testamenten van verschillende VOC-medewerkers vanaf het jaar 1698 tot het jaar 1807. Een groot gedeelte van de zeventiende eeuw ontbreekt dus in het archief.⁴⁶ Daarnaast betreft het testamenten van Europeanen die door notarissen in Batavia of aan boord van schepen zijn opgesteld. Naar aanleiding van mailverkeer met het Nationaal Archief is de verklaring voor het ontbreken van de testamenten uit de zeventiende eeuw dat de testamenten uit deze periode hoogstwaarschijnlijk vernietigd zijn. Het kan er ook aan liggen dat er pas rond 1700 besloten werd kopie-testamenten vanuit Batavia naar Amsterdam te sturen.⁴⁷ Het is echter wel aannemelijk dat er voor 1700 testamenten opgesteld werden in Batavia, aangezien er minimaal één notaris zich hier heeft gevestigd voor onder andere het noteren van de inboedels.⁴⁸

Er kan in deze testamentenindex gezocht worden op naam, voorletters, bronverwijzing, scannummer van het document en jaartal. Dat het aantal werknemers binnen de VOC toenam is ook te zien als je naar de testamentenindex gaat in het VOC-archief. Omdat de index ook op jaartal werkt, is er een stijging van het aantal testamenten

⁴³ Breet, *De Oost-Indische voyagie van Wouter Schouten*, 11.

⁴⁴ Van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheijt van haar man'* 8.

⁴⁵ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 28-29.

⁴⁶ Het Nationaal Archief, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-testamenten-1698-1807> (geraadpleegd 15-05-2024)

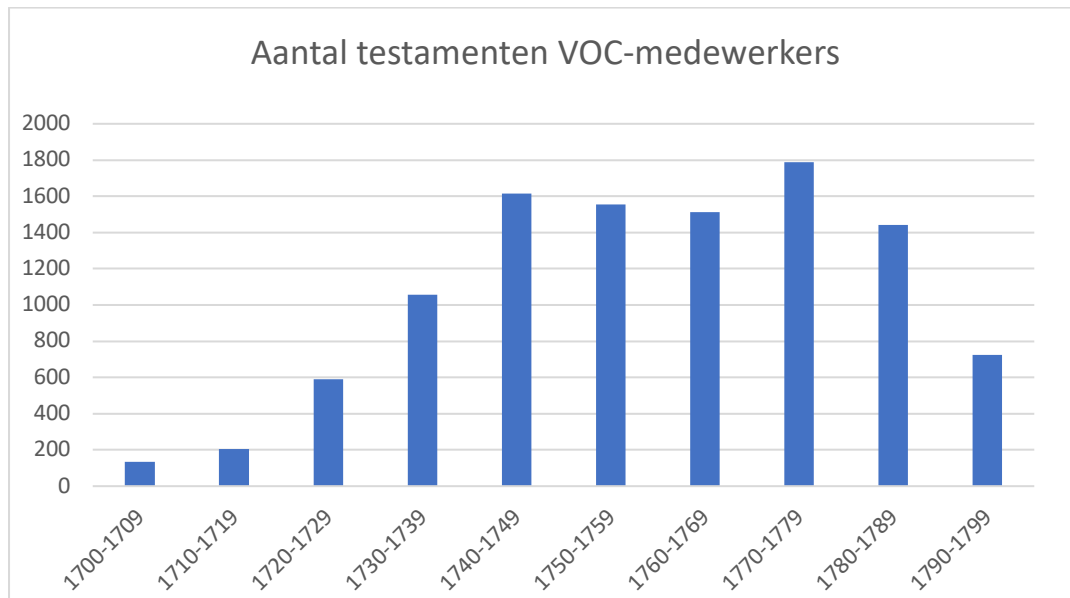
⁴⁷ Informatie afkomstig uit mailcontact met het Nationaal Archief.

⁴⁸ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 98-99.

per jaar te vinden. In onderstaande grafiek is te zien hoeveel testamenten er in de testamentenindex per tien jaar opgeslagen zijn.

Grafiek 1

Aantal testamenten in het VOC-archief per tien jaar.

Bron: de Testamentenindex van het VOC-archief in het Nationaal Archief.

Het is belangrijk om in te zien dat lang niet alle testamenten in deze index te vinden zijn. Het gaat om ongeveer tienduizend testamenten in een tijdspanne van iets meer dan een eeuw. Het is bekend dat er veel meer medewerkers waren dan dat er testamenten in deze index te vinden zijn. Dit kan liggen aan het bewaren van testamenten en zeker niet iedere medewerker zal een testament opgesteld hebben. Verder werden er kopietestamenten vanuit Batavia naar de Republiek gestuurd. Een deel van de testamenten kan verloren zijn door schipbreuk, ongelukken aan boord, brandjes en waterschade.⁴⁹ Ook is het mogelijk dat een deel van de testamenten in VOC-archieven in Indonesië liggen waar geen digitale toegang tot is. Toch geven de gegevens in de grafiek een idee van hoe de trend van het opstellen van een testament is gegaan. Zeker in de eerste vijftig jaar van de achttiende eeuw is er een significante groei te zien in het aantal bewaarde testamenten. Hierna neemt het aantal iets af, tot er in de jaren zeventig een piek te zien is. De significante daling in het

⁴⁹ Jan de Vries, 'The Dutch Atlantic economies' in: Peter A. Coclanis, *The Atlantic Economy during the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Organization, Operation, Practice, and Personnel* (Columbia 2005) 1-29, aldaar 19.

aantal testamenten na 1790 houdt ongetwijfeld verband met het faillissement van de VOC in december 1799. Wat er hierna met de werknemers is gebeurd, kunnen we niet weten, maar de testamenten van deze werknemers zullen om deze reden niet meer in het VOC-archief te vinden zijn.

Deze trend is niet geheel onverwachts. Hoewel Carla van Wamelen het niet zozeer over de stijgende trend van het aantal testamenten heeft en waarom mensen steeds meer interesse kregen in het op laten stellen van een testament, schrijft zij dat het aantal notarissen in Batavia toenam. Waar er in de zeventiende eeuw voor het grootste gedeelte maar één notaris zich in Batavia was gevestigd, was dit in de achttiende eeuw al tussen de vier tot zes notarissen.⁵⁰ Dit gold alleen al voor Batavia. Uit het onderzoek van Suze Zijlstra blijkt dat er ook testamenten in Makassar geschreven werden. Er waren dus over een groter gebied nog meer notarissen te vinden.⁵¹ Hiermee kunnen we concluderen dat er om een bepaalde reden steeds meer de wens kwam om de zaken op orde te hebben voor het overlijden. Van Koolbergen haalt Ruth Mohrmann aan, die tot de conclusie kwam dat mensen intussen gewend waren aan een bepaalde standaard waar mensen, en erfgenamen, aan wilden vasthouden.⁵² Rijkdom verkregen in de zeventiende eeuw werd daarom ondanks de recessie bewaard gebleven. Thera Wijsenbeek-Olthuis gaat nog verder in haar verklaring. Zij zegt dat de populariteit van het laten opmaken van boedelinventarissen en testamenten in de achttiende eeuw niet alleen in verband gebracht kan worden met de ontwikkeling van het notariaat. Zeker omdat veel boedelinventarissen zonder juridische plicht opgesteld zijn. Volgens haar bestond allereerst de behoefte om steeds meer vast te leggen door de opbloei van de economie waardoor de persoonlijke welvaart ook toenam. Zeker toen er door de nieuwe internationale handelswegen meer exotische luxeproducten naar de Republiek kwamen. De onbekendheid en waarde van deze producten zullen ook een impuls gegeven hebben aan het aantal boedelinventarissen die opgesteld werden. Als laatste zou er ook een drang tot ordening door de opkomende Verlichting in de achttiende eeuw zijn geweest. Er was namelijk steeds meer behoefte aan beschrijvingen van empirische gegevens en dit zou

⁵⁰ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 102.

⁵¹ Zijlstra, 'Free and enslaved Asian women', 28.

⁵² Van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek', 255.

gezorgd hebben voor de wens om steeds meer te noteren en vast te leggen bij notarissen, aldus Wijsenbeek-Olthuis.⁵³

Historiografie

Onderzoek naar testamenten is niet nieuw, maar de bronnen zijn vooral gebruikt door genealogen en juristen. Juristen waren speciaal geïnteresseerd in testamenten die privaatrechtelijke en diplomatieke bijzonderheden hadden. Het onderzoek was vooral per streek en tijdvak om zo de ontwikkeling van het erfrecht, de verbreiding van het notariaat of het testament als rechtsfiguur in kaart te brengen. Volgens Hans Mol heeft de historische interesse zich pas rond de jaren vijftig van de vorige eeuw grondig gewijzigd en verbreed. Dit zou te maken hebben gehad met de periode na de Tweede Wereldoorlog waarin men ontdekte wat het subject was achter het testament: de mens in zijn alledaagse bestaan. Het ging om de doorsnee-testateur die een representant zou zijn van zijn of haar sociale of maatschappelijke groep per plaats en periode. De belangrijkste vragen die gesteld werden tijdens het onderzoeken van de testamenten was welke belangen en zorgen, zowel op materieel als geestelijk terrein, er waren in een bepaalde maatschappelijke groep.⁵⁴ In Frankrijk begonnen Michel Vovelle en Jacques Chiffolleau, die bekend zijn als vertegenwoordigers van door de beroemde Annales-school, met de eerste voorzichtige onderzoeken naar het gebruik van testamenten als bron. In Duitsland heeft archivaris A. von Brandt de eerste stappen gezet voor testamentenonderzoek. Intussen was in Engeland W.K. Jordan bezig met de eerste onderzoeken met grote aantallen testamenten. In de buurlanden van Nederland kwam het onderzoek dus sneller op gang en de sociaal- en sociaal-religieuze historische benaderingen die gemaakt zijn door deze onderzoekers bieden nog steeds, nu ook in Nederland, perspectieven voor aanvullend onderzoek.⁵⁵

In Nederland zagen we in de jaren tachtig van de vorige eeuw de eerste sporen van testamentonderzoek. Vanuit veel West-Europese landen en uit de Verenigde Staten kwamen, zoals eerder geschreven in 1980, onderzoekers bijeen om de boedelinventaris als bron te bespreken.⁵⁶ Uit de congresbijdrage van Van Koolhoven blijkt vooral dat er veel twijfels

⁵³ Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, 'Boedelinventarissen', in: B.M.A. de Vries e.a. *Broncommentaren 2* (Den Haag 1995) 1-73, aldaar 12.

⁵⁴ Mol, 'Testamenten als historische bron', 206.

⁵⁵ Ibidem, 207.

⁵⁶ Van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek', 250.

waren over het gebruik van deze bron. Een deel hiervan had te maken met de technologie die nog niet ver genoeg was om de bron juist te kunnen benaderen. Dit lag aan de bewerking van de enorme hoeveelheid materiaal. De computer in deze periode kon het verwerkingsproces nog niet goed aan, waardoor er veel meer tijd in ging zitten dan verwacht. Vervolgens kwamen er vragen op over de representativiteit van de bron. Zo was er het vermoeden dat weinig testamenten bewaard zijn gebleven. Hoe kunnen dan vervolgens uit dit soort bronnen conclusies worden getrokken, als de representatie van de bron zelf onduidelijk was? Een laatste probleem was dat het verklaren van resultaten moeilijk was. De verkregen informatie is gedetailleerd van aard waardoor historici soms niet zeker wisten hoe bepaalde uitkomsten in de historisch kader te plaatsen waren.⁵⁷

Een ander probleem waar historici de afgelopen jaren meer mee bezig zijn geweest is kritisch kijken naar westerse of koloniale bronnen. In deze bronnen is er een grote kans op zogeheten 'silences'. Volgens Suze Zijlstra zijn die ook zeker te vinden in de VOC-testamenten. Zo is er volgens haar niet altijd duidelijk gemaakt dat er een bepaalde relatie is tussen de testateur en een eventuele vrouw in zijn leven. Ook is het niet altijd duidelijk of deze vrouw nog leefde op het moment van opstellen van het testament. Dit lag vaak nog moeilijker bij vrouwen die niet getrouwd waren met deze man, maar wel tot zijn familiekring behoorden. Als laatste benadrukt ze ook dat de sporen van slavernij soms ook niet terug te vinden zijn in de testamenten. Ook Alicia Schrikker benoemt dit in haar onderzoek. Vanuit lokaal perspectief zouden er andere dingen geleerd kunnen worden dan vanuit de westerse bronnen die nu vooral gebruikt worden. Nederlandse historici hebben nog altijd de voorkeur voor Nederlandse bronnen, waardoor het Nederlandse perspectief het enige perspectief is, dat naar boven komt tijdens een onderzoek.⁵⁸ Hoewel de testamenten uit het VOC-archief enkel 'Nederlandse bronnen' zijn, is er in dit geval niet omheen te werken, maar het is goed om in het achterhoofd te houden dat er vormen van silences kunnen zijn tijdens een testamentenonderzoek.⁵⁹

Ondanks deze zorgen, zijn er onderzoekers die nog met regelmaat testamenten hebben gebruikt als historische bron. Intussen is het probleem van technologie opgelost.

⁵⁷ Van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek', 251.

⁵⁸ Alicia Schrikker, 'Oneindige dekolonisatie: de herijking van de Nederlandse geschiedschrijving over het koloniale verleden, c. 1945-2010' in: Idem e.a. eds., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023) 70.

⁵⁹ Zijlstra, 'Free and enslaved Asian women', 28.

Door de digitalisering is de toegankelijkheid van testamenten verbeterd. Het VOC-archief is hier maar een van de zoveel voorbeelden van. Het probleem van representativiteit is nog niet opgelost. Immers, geven inboedels een representatief beeld van een samenleving en de materiële cultuur? Waarschijnlijk niet, volgens Ruth Mohrmann. Zij waarschuwt continu dat het moeilijk is representativiteit te waarborgen bij dit soort bronnen. Zij heeft daarom voorgesteld niet alleen naar inkomen te kijken bij de inboedels, maar ook naar het beroep van de testateur. Uit haar studie blijkt namelijk dat het behoren tot een bepaalde beroepsgroep soms een bepalender factor kan zijn dan de inkomensgroep waartoe men behoort.⁶⁰

Interessant is dat Mol in zijn artikel vooral de focus legt op Ruth Mohrmann en Thera Wijsenbeek-Olthuis. Door de bevindingen van deze twee onderzoekers komt hij ook vooral met de nadelen die een testamentenonderzoek met zich meebrengen. Wel zijn beide onderzoekers tot de conclusie gekomen dat het zeker mogelijk is om onderzoek te doen naar de materiële cultuur met testamenten.⁶¹ Deze conclusie kon Wijsenbeek-Olthuis trekken na een onderzoek naar testamenten van inwoners in Delft in de achttiende eeuw. Wijsenbeek-Olthuis kon van alle bevolkingsgroepen testamenten verzamelen en zodoende een trend van bepaalde mode vaststellen door te zien wat voor kleding er werd achtergelaten in deze periode.⁶² Mohrmann ontdekte dat waar mensen heel erg vasthouden aan een patroon van meer uitgeven om een bepaald imago aan te houden dat ze eigenlijk niet meer hadden. Verarmde patriciërs klampen zich vast aan een zeer rijk, op uiterlijk vertoon gericht huishouden.⁶³

Een terugkerend thema bij historici die schrijven over onderzoek naar testamenten is wie er testateurs waren. Zo zegt Hans Mol dat er geen sprake was van testamenten van mensen uit de lagere maatschappelijke en sociale groepen uit de samenleving. 'Wie niets heeft kan niets nalaten en dus ook niet testen.'⁶⁴ Daarmee is representativiteit inderdaad moeilijk. Toch is er, naast de inboedel vastleggen, nog een reden waarom mensen ervoor kozen een testament op te laten stellen. In een testament kon namelijk ook de voogddij vastgelegd worden van de minderjarige kinderen. Dit maakte het toch interessant voor mensen uit een

⁶⁰ Van Koolbergen, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek', 254.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Wijsenbeek-Olthuis, 'Boedelinventarissen', 68.

⁶³ Ibidem, 255.

⁶⁴ Mol, 'Testamenten als historische bron', 206.

lagere groep in de samenleving om een testament op te laten stellen. Carla van Wamelen legt hierbij ook nog uit dat er in de Republiek sprake was van notarissen die voor de armen pro-deo testamente lieten opstellen.⁶⁵ Volgens Thera Wijsenbeek-Olthuis zijn erin bijna alle perioden in heel Nederland slechts weinig testamente met boedelinventarissen aan te treffen voor de armste groepen van de samenleving. Zeker van mensen zonder een vaste woon- of verblijfplaats zijn er nagenoeg geen boedelinventarissen. Waar Mol en Wijsenbeek-Olthuis zeggen dat er geen testamente bestaan van arme mensen, lijkt Van Wamelen hierop met een ander antwoord te komen. Waar wel een overeenkomst te vinden is dat iedereen het ermee eens is dat testamenteonderzoek maatwerk is en waar heel goed over nagedacht moet zijn. Al deze valkuilen moeten bekend zijn bij de onderzoeker. Er moet een bewustzijn zijn over het gebrek of het ontbreken van testamente en wat voor gevolgen dat heeft op het onderzoek.

In de praktijk van historisch bronnenmateriaal zien we behoorlijk vaak dat er niet aan de voorwaardes van representativiteit voldaan kan worden. Dit betekent echter niet dat historici deze bronnen niet meer kunnen gebruiken, het zegt alleen dat historici hier wel rekening mee moeten houden en voorzichtig moeten zijn met de conclusies uit het onderzoek.⁶⁶ Om deze reden is er in het onderzoek van deze scriptie voor gekozen een aantal testamente willekeurig te bespreken. In hoofdstuk 2 zal dit verder toegelicht worden.

Een uitzondering is volgens Wijsenbeek-Olthuis de VOC-archieven waar juist nog veel beschrijvingen van de persoonlijke bezittingen aan boord op schepen van medewerkers, opvarenden en passagiers terug te vinden is.⁶⁷ Sterker nog, het was voor kapiteins van de schepen van de VOC en de WIC verplicht om van iedereen, die aan boord overleed, een boedelinventaris op te maken. Dit ging dan uitsluitend om de eigendommen aan boord.⁶⁸

Als laatste is het belangrijk altijd in het achterhoofd te houden dat testamente met de bijbehorende inboedels vol staan met zeer persoonlijke en soms gevoelige informatie. Het is altijd van belang om de bronnen daarom ook met respect te behandelen.

⁶⁵ Van Wamelen, *Family life onder de VOC*, 100.

⁶⁶ B. Blondé, *Trend en toeval: inleiding tot de kwantitatieve methoden voor historici* (Leuven 2015) 209.

⁶⁷ Wijsenbeek-Olthuis, 'Boedelinventarissen', 7.

⁶⁸ *Ibidem*, 35.

Conclusie

Verschillende vormen van testamenten zijn al eeuwen onderdeel van de mensheid.

Naarmate mensen meer bezittingen kregen, hoe meer behoefte er kwam om dit vast te leggen. Er was een bewustzijn dat na de dood alles voor de familie die achterbleef goed geregeld moest worden. In de Republiek waren er notarissen die dit voor mensen vast konden leggen en waar zo nu en dan pro-deo gewerkt werd voor de armen. Het beste, en meest complete, testamentenarchief in de vroegmoderne Nederlandse geschiedenis is die van het VOC-archief. Het aantal testamenten in dit archief nam de achttiende eeuw flink toe.

Het is belangrijk om een aantal dingen in gedachte te houden wanneer er gebruikgemaakt wordt van testamenten als bron. Deze bron is nog niet veel in onderzoeken gebruikt omdat er sprake is van behoorlijk maatwerk en problematiek met representativiteit. Het VOC-archief bevat veel testamenten, maar toch blijft het moeilijk een representatief beeld te kunnen vormen. Daarnaast is het belangrijk rekening te houden met eventuele 'silences' in de koloniale bronnen. Testamenten kunnen echter een inkijkje geven in de materiële cultuur en het familieleven. In het volgende hoofdstuk zal eerst de materiële cultuur van VOC-medewerkers in Batavia en aan boord van de schepen dan ook het thema zijn.

Hoofdstuk 2: Materiële cultuur van VOC-medewerkers

In het tweede hoofdstuk zal de materiële cultuur van VOC-medewerkers aan bod komen. Zoals in hoofdstuk 1 al bleek, kunnen de boedelinventarissen in testamenten ons veel vertellen over de materiële cultuur. Om deze reden zijn deze bronnen heel waardevol. In dit hoofdstuk wordt de materiële cultuur uit de verschillende VOC-testamenten onderzocht. Eerst zal echter de historiografie van de materiële cultuur besproken worden. Hierna zal het onderzoek naar de testamenten verder uiteengezet worden.

Historiografie

Als eerste is het belangrijk om vast te stellen wat materiële cultuur precies is. Materiële cultuur is gefocust op de consumptie van mensen. Consumptie werd eerst gezien als een natuurlijke behoefte die gelijk stond aan slapen en eten. Het stond bijvoorbeeld los van sociale bezigheden. Toen er eenmaal besloten werd door onderzoekers dat consumptie dit wel kon zijn, zorgde het voor een aantal nieuwe inzichten in de leefstijl van de mens. Het kon ons namelijk een kijkje in de leefstijl van mensen geven. Ook liet het zien wat mensen mooi vonden en wat in de mode was. Materiële cultuur geeft om deze redenen een idee van de betekenis van macht, identiteit, eigenbelang, cultuur en economie.⁶⁹ Hiermee heeft materiële cultuur voor een brede heroriëntatie van de sociaaleconomische geschiedenis gezorgd. Nederland was op het terrein van onderzoek doen naar de geschiedenis van materiële cultuur een voorloper. De initiatieven voor dit soort onderzoek begonnen rond 1975 over materiële cultuur in Friesland.⁷⁰

Materiële cultuur kan als bron een breed begrip zijn. De belangrijkste bron voor materiële cultuur is de boedelinventaris, vaak te vinden in een testament.⁷¹ De meeste historici die onderzoek doen naar materiële cultuur kiezen dan ook voor deze bron. Maar er kan natuurlijk ook gedacht worden aan visuele, materiële en auditieve bronnen. Leora Auslander pleit voor het meer gebruiken van dit soort bronnen, aangezien historici, in haar ogen, nog vaak kiezen voor de geschreven bron. Voor haar behoren objecten tot de

⁶⁹ Anton J. Schuurman, Jan De Vries en Adrianus Maria van der Woude, *Aards geluk: de Nederlanders en hun spullen van 1550 tot 1850* (Amsterdam 1997) 11.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, 121.

materiële cultuur als deze volgens esthetische principes zijn gemaakt en waarmee mensen lichamelijk contact maken. Het object moet voor de mens een betekenis gehad hebben want dan komen de formatieve, communicatieve, symbolische, emotionele en expressieve aspecten van de mens het meest tot uiting. Zo kunnen we meer te weten komen over de materiële cultuur van bepaalde groepen.⁷² Auslander pleit vooral voor de objecten als bron, maar zegt ook dat deze in combinatie gebruikt moeten worden met geschreven bronnen omdat deze soms meer context kunnen bieden.⁷³

Onderzoek naar de materiële cultuur kan nieuwe inzichten en aanvullende informatie opleveren. Volgens Helen Berry kan een onderzoek naar de materiële cultuur helpen met het onderzoeken van, vooral regionale, identiteit.⁷⁴ Vanwege het gebrek aan onderzoek naar materiële cultuur in het verleden, kunnen hier daarom nog nieuwe conclusies uit getrokken worden. Op lokaal gebied komt het erfgoed meer naar boven in de gemeenschap. Als dit met meerdere gemeenschappen gedaan wordt, kan dit zelfs uiteindelijk op nationaal niveau wat zeggen over de identiteit. Berry moedigt daarom historici aan om zich bezig te houden met materiële cultuur, omdat dit in veel gevallen nieuwe informatie kan geven en deze informatie kan vervolgens een bestaande narratief gaan aanvullen.⁷⁵ Dit soort onderzoeken zijn dus niet alleen goed voor de bewustwording van identiteit van een gemeenschap of zelfs een samenleving, het kan ook de geschiedschrijving bevorderen door een nieuwe methodologie toe te passen.

Hoe materiële cultuur tot stand komt is op verschillende manieren mogelijk. Onderzoekers hebben hier verschillende meningen over, maar historici lijken het er in ieder geval mee eens te zijn dat onderzoek doen naar materiële cultuur van groot belang kan zijn, omdat het bijdraagt aan kennis over identiteit, iets waar de mens altijd naar op zoek is geweest.

Het onderzoek

In de testamentenindex is er in eerste instantie gekeken of er een aantal testamenten van de gouverneurs-generaal in Batavia te vinden waren. Er waren in de achttiende eeuw tot de

⁷² Leora Auslander, 'Beyond words', *The American historical review* 110: 4 (2005) 1015-1045, aldaar 1017.

⁷³ Ibidem, 1016.

⁷⁴ Helen Berry, 'Regional identity and material culture' in: Karen Harvey, *History and material culture, a student's guide to approaching alternative sources* (New York 2009) 187-201, aldaar 201.

⁷⁵ Ibidem, 201.

faillietverklaring van de VOC in totaal zeventien gouverneurs-generaal in Batavia. Hiervan zijn er uit de achttiende eeuw vier van bewaard gebleven. De testamenten van de volgende gouverneurs-generaal zijn in het VOC-archief te vinden; gouverneur-generaal Gustaaf Willem baron van Imhoff (1705-1750)⁷⁶, gouverneur-generaal Jacob Mossel (1704-1761)⁷⁷, gouverneur-generaal Petrus Albertus van der Parra (1714-1775)⁷⁸ en gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk (1712-1777)⁷⁹. Er is gekozen om deze testamenten te onderzoeken omdat deze personen naar verwachting veel eigendommen hadden. De positie gouverneur-generaal is namelijk één van de hoogste posities binnen de VOC en hier werd rijkdom aan gekoppeld.

Vervolgens was het interessant om ook andere testamenten te bekijken om te kijken of er verschillen zou zitten tussen het testament van een gouverneur-generaal en andere VOC-medewerkers. Aangezien dit om ruim tienduizend testamenten in deze index gaat, is een aantal testamenten willekeurig gekozen. Zoals ik in het vorige hoofdstuk al heb benadrukt, is het bijna onmogelijk om representativiteit te bereiken bij inboedelonderzoek.⁸⁰ Om toch zo min mogelijk selectief te werk te gaan, heb ik besloten om testamenten te kiezen op grond van een functie in Excel die zelf in willekeurige volgorde cijfers heeft gegenereerd tussen de 1 en de 10.000, om zo steekproefsgewijs een aantal testamenten te bekijken. De testamenten in het VOC-archief hebben namelijk een nummering gekregen en daardoor kan er zo gekozen worden. Deze testamenten zullen in dit hoofdstuk als eerste aan bod komen, hierna zullen de testamenten van de gouverneurs-generaal verder besproken worden.

Inboedels uit de deelwaarneming

Uit de deelwaarneming zijn er twintig testamenten gekomen die aan bod komen in dit onderzoek. De testamenten komen uit de periode 1700-1795 en de testamentnummers die het geworden zijn, zijn gegenereerd door een programma. Het betreft testamenten van een commandeur, kapitein, klerk van de politie, luitenant, luitenant-ingenieur, matroos, onderkoopman, ondermeester, sergeant, smid, soldaten en stuurman. Van deze testamenten

⁷⁶ Nationaal Archief Den Haag (NA), archief Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02) (VOC), inv.nr. 6849 nr. 768, 'Testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff'.

⁷⁷ NA, VOC, inv.nr. 6890 nr. 9144, 'Testament van Jacob Mossel'.

⁷⁸ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 'Testament van Petrus Albertus van der Parra'.

⁷⁹ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 259, 'Testament van Jeremias van Riemsdijk'.

⁸⁰ Blondé, *Trend en toeval*, 209.

zijn er achttien in Batavia opgesteld en twee aan boord van een schip. Er viel nog een aantal dingen op tijdens het onderzoek van de twintig testamenten.

De testamenten zijn bijvoorbeeld redelijk kort van tekst. De langste tekst die uit de deelwaarneming is gekomen bedroeg vijf pagina's en de kortste tekst was maar één pagina lang. De meeste testamenten uit deze selectie bestonden uit twee of drie pagina's. Zij hebben grofweg allemaal dezelfde opbouw. Zo'n testament begint met een korte inleiding waar de notaris zijn naam vermeldt, wie de testateur is en welke personen getuige zijn van het opstellen van het testament. In het middenstuk staat meestal of er sprake is van een boedel, naar wie die zou moeten gaan en hoeveel het ongeveer waard was. Hierna volgt er een stuk over onder andere voogddij in het geval van minderjarige kinderen. Tot slot wordt het testament afgesloten met een korte samenvatting. Als de inboedel groot genoeg was, werd een soort bijlage opgenomen met daarin een nadere detaillering van de inboedel (waarde van de objecten per stuk).

Tabel 2

Overzicht inboedels VOC-medewerkers

Inboedels	Aantal
Opgesteld in Batavia	18
Opgesteld aan boord	2
Inboedel gespecificeerd	4
Inboedel niet gespecificeerd	13
Inboedel als geldbedrag	3

Zie bijlage 1

Uit het onderzoek blijkt dat de boedel per testament verschillend omschreven wordt. In een aantal van de testamenten is een opsomming te vinden van alle objecten uit de inboedel. De mannen, die dit in hun testament hebben op laten nemen, hadden verschillende beroepen. In tabel 2 is er kort samengevat om wat voor inboedels het gaat. Van de vier testamenten met een opsomming van de inboedel waren de testateurs stuurman, twee soldaten en een luitenant. Hier werden de objecten dus gespecificeerd. Stuurmannen en luitenants staan redelijk hoog in rang, terwijl soldaten juist lager staan in rang binnen de VOC.⁸¹ Daarom is het

⁸¹ Els M. Jacobs, *Varen om peper en thee: korte geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Amsterdam: Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum' 1991) 37-38.

interessant dat voor een opsomming van de inboedel het niet uit lijkt te maken of iemand rijk of arm was.

Echter, de meeste testamenten uit deze boedel bevatten geen uiteenzetting van de inboedel. Namelijk zestien van de twintig zijn enkel tekst zonder een bijlage met meer informatie over wat er precies achtergelaten wordt. Bij de zestien testamenten is er voor zover mogelijk te achterhalen een aantal verschillende beroepen binnen de VOC die deze testateurs hebben uitgeoefend. De volgende beroepen kwamen naar boven uit de zestien testamenten: onderkoopman, sergeant, soldaat, luitenant-ingenieur, klerk, smid, ondermeester, kapitein en matroos. In de selectie kwamen onderkoopman en sergeant vaker voor dan één keer. Bij deze testamenten staat er soms in de tekst een paar objecten genoemd, soms staat er alleen dat er een inboedel is met een waarde van een bepaald bedrag.

Wat het meeste opvalt is dat uit deze selectie niet op te maken is waarom iemand wel een boedel uiteen liet zetten en waarom dit bij een ander persoon niet zo is. De verwachting van dit onderzoek was dat de personen met meer bezittingen en geld eerder hun boedel in een testament zouden opnemen. Maar in het lijstje met beroepen waar de objecten wel in detail worden omschreven zijn ook soldaten opgenomen, een beroep dat niet goed betaalde bij de VOC.⁸² Het rijtje met beroepen waar de opsomming van de boedel juist niet bijgevoegd is, is redelijk divers. Een kapitein was een van de hoogste positie in rangen gezien binnen de VOC. Toch is dit niet terug te vinden in zijn testament. Hieruit kan er opgemaakt worden dat het laten opstellen van een inboedel niet per se inkomens- en beroepsafhankelijk is.

⁸² Jacobs, *Varen om peper en thee*, 37-38.

Tabel 3

Overzicht bezittingen inboedels VOC-medewerkers

Beroep	Kleding	Knopen en gespen	Potten en pannen	Meubilair	Sierraden	Zilver- en goudwerk	Tot slaaf gemaakte	Instrument	Boedel als geldbedrag
Commandeur	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee
Kapitein	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Ja	Nvt	Ja
Klerk van de politie	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Luitenant	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee
Luitenant-ingenieur	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Ja
Matroos	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Onderkoopman	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Ondermeester	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Ja
Sergeant	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee
Smid	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee
Soldaat	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Stuurman	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee

Bron: Zie bijlage 1

In tabel 3 is een overzicht te vinden van de inboedels van de VOC-medewerkers en welke bezittingen er achtergelaten werden. Het is verdeeld per beroep waar een aantal keer een beroep dubbel is, maar er hier geen verschillen waren te vinden in bezitting. Daarom is het beroep eenmalig in de tabel meegenomen. Zoals al duidelijk was geworden in tabel 2 is dat er uit de testamenten waar een lijst bijgevoegd is met de inboedel niet standaard was. Uit deze testamenten valt er wel het meeste te leren over de bezittingen van de erflater. Toch staat er bij de meeste erflaters wel of er iets achter te laten was. Er waren drie gevallen waar de inboedel alleen in een geldbedrag omschreven was, en er dus geen objecten gespecificeerd zijn. In de andere gevallen is er kleding achter gelaten. Ook bijna iedereen had knopen en gespen op laten nemen in de boedel. Zodra er wat meer sprake is van een persoon met een baan binnen de VOC waar meer salaris aan verbonden was, kon er nog wat meer luxeproducten gevonden worden in de inboedels. Zo hadden alleen de commandeur, luitenant en de smid sierraden opgenomen in hun boedel. Commandeur en luitenant zijn hogere functies binnen de VOC, en sierraden waren een manier om rijkdom te laten zien. Voor een smid is het ook logisch om sierraden te bezitten gezien zijn beroep. Hetzelfde gold voor het goud- en zilverwerk en alleen een paar VOC-medewerkers uit deze groep hebben deze laten opnemen in hun boedel. Opvallend is dat alleen de kapitein een tot slaaf gemaakte in zijn testament heeft genoemd. Een kapitein had binnen de VOC een van de

hogere rangen en hier was ook een beter salaris aan verbonden. Het ‘bezitten’ van een tot slaaf gemaakte was ook een vorm van rijkdom. Verder heeft deze persoon zijn inboedel als een geldsom van een aantal duizend rijksdaalders omschreven.⁸³

Tabel 4

Voorbeeld inboedel-omschrijving soldaat Jan Jacob Saalveder

Object	Erfgenaam	Waarde	Totaal
1 hoed, 1 pr schoens	Salomen Visser	3.36, -	
3 pr schoenen, 5 hemden, 3 mutzen	Stephanies Borneer	4.36, -	
2 borstrokken en 3 stropdasjes	Stephanies Borneer	-	
1 blauwe grijnrok, 2 camisols en 2 broeke	Frederik Klinko	6.36, -	
1 leedige kist	Frederik Klinko	0.20, -	
			Soma Rijksdaelders: 15.32, -

Bron: NA, VOC, inv.nr. 6852 nr. 1703.

Tabel 4 geeft een voorbeeld van hoe de inboedel-omschrijving van soldaat Jan Jacob Saalveder eruitzag in zijn testament. Als eerste wordt er in het kort uitgelegd wat het object is. Daarnaast is in dit geval te zien wie het object geërfd heeft. Het is niet duidelijk wie dit zijn, maar aangezien ze niet in het VOC-archief te vinden zijn als opvarenden, gaat het waarschijnlijk om achterblijvers in de Republiek. Het hoefde niet zo te zijn dat er veel structuur, zoals de inboedel van soldaat Jan Jacob Saalveder, bij de inboedel aan te pas kwam. De omvang van de boedel bepaalt niet de gedetailleerdheid van de opsomming in het testament. Vervolgens staat er in het testament van soldaat Saalveder ook wat de waarde is van zijn inboedel.⁸⁴ Wat het meeste opvalt aan deze boedel is dat de objecten die genoteerd zijn, alleen kleding betreffen. Het is logisch dat kleding benoemd staat, het is immers iets wat een mens altijd bij zich draagt. Maar in dit geval was de kleding, en een kist om vermoedelijk die kleding in te bewaren, het enige bezit van deze soldaat. Dit geldt ook voor de tweede soldaat die uit de deelwaarneming naar voren kwam. Dit gaat om Jan Laurens Schermer en ook bij hem valt op dat een kist, hemden, broeken en een hoed op de lijst van zijn inboedel zijn opgenomen. Hier wordt wel nog als extra opgegeven dat hij een zilveren gesp in bezit had. Voor beide soldaten was kleding bijna het enige wat was opgenomen.⁸⁵

⁸³ NA, VOC, inv.nr. 6858 nr. 3419, ‘testament van Matthijs Peters’.

⁸⁴ NA, VOC, inv.nr. 6852 nr. 1703, ‘Testament van Jan Jacob Saalveder’.

⁸⁵ Jacobs, *Varen om peper en thee*, 37-38.

De inboedel van de stuurman was veel uitgebreider dan die van de bovengenoemde soldaten. Waar de soldaten beiden ongeveer een inboedelomschrijving hadden van vijf à zes regels, heeft stuurman Johannes Lakke een inboedelomschrijving van twee pagina's. Opvallend is dat deze inboedel in eerste instantie veel lijkt op die van de soldaten. Zo begint de inboedel met een opsomming van kledingstukken zoals hemden, broeken, kousen, schoenen en laarzen. Wel valt op dat meer aantallen genoemd worden bij deze kledingstukken.⁸⁶ Ook zijn er aan sommige kledingstukken zilveren draad knopen aangehecht. Naast de kleding is er nog een volle pagina geweid aan voorwerpen zoals tabak, een gordijn, een pruik een theepot, jenever, een zilveren klokwerk, een viool met strijkstok, knopen en wijn.⁸⁷ Deze inboedel laat zien dat deze persoon in ieder geval in welvaart kon leven. Het nalaten van veel kleding, een pruik en een klokwerk benadrukt dit. Misschien nog wel interessanter is de aanwezigheid van een viool en strijkstok. Dit testament is opgesteld aan boord van het VOC-schip *De Snoek* onderweg van Middelburg en de stuurman was in dienst van de VOC-kamer Zeeland.⁸⁸

Tabel 5

Deel van de inboedel van stuurman Johannes Lakke

Aantal	Object
1	Blicke trommel met boeken
1	Lap
9	Tabak
1	Leij
3	Messen en vork
1	Tee pot
1	Koffie Can
1	Fiool met strijk stock
1	Kelk met wat Jenever en wat pijpen
1	Lessenaar met wat kleijnig setel
1	goud halscoortje
1	paar silvere schoe en broeksgespen
1	Zilvere klockwerk
1	Zilvere leepel en vork
20	Glaase knopen in zilver
126	bottels roode wijn
38	bottels witte wijn
17	bottels mallega wijn

Bron: NA, VOC, inv.nr. 6879 nr. 6997, 2.

⁸⁶ NA, VOC, inv.nr. 6879 nr. 6997, 'Testament van Johannes Lakke', 2.

⁸⁷ Ibidem, 3.

⁸⁸ Ibidem, 1.

Er was voor deze stuurman de ruimte om iets mee te nemen voor vermaak. Onderstaande afbeelding laat een deel zien van de boedel van deze stuurman. Op de achtste regel is de viool met strijkstok genoemd.

Het ontbreken van een omschrijving of opsomming van de inboedel in een testament hoefde nog niet te betekenen dat er niks in het bezit was van de testateurs. Een voorbeeld komt uit een testament van koopman Nicolaas Versteeg en zijn vrouw: 'Betuigende den Edele Heer en Juffrouw testateurs dat hunne gemeene [gemeenschappelijke] boedel beneeden de Twee Duijzend Rijksdaelders was bedragende.'⁸⁹ Op deze manier wordt de boedel heel algemeen gehouden. De rest van het testament gaat vooral over de voogdij van de kinderen, een onderwerp verder uitgewerkt in het volgende hoofdstuk van deze thesis. Het gegeven voorbeeld komt in meer van de testamenten voor uit de selectie. Het lijkt erop dat de focus in deze testamenten anders ligt. Opvallend is dat de testamenten waar de focus op de inboedel ligt, allemaal aan boord zijn gemaakt. Wellicht dat de regels of gebruiken voor het opstellen van een testament aan boord van een VOC-schip anders waren dan die aan wal.

Van de meeste testateurs uit de deelwaarneming kunnen we niet achterhalen wat er met deze mensen na het opstellen van de testamenten is gebeurd. Het kan zijn dat ze na het opstellen nog jaren hebben geleefd. Maar dat hoeft niet, ze kunnen ook een dag later zijn overleden. Helaas is het betreffende testament vaak de laatst bewaarde momentopname en we kunnen niet met zekerheid zeggen of dit het laatste moment in hun leven is geweest. In een aantal gevallen van deze testamenten is dit wel te zien. In het eerste hoofdstuk heb ik benoemd dat er een wet was dat als iemand aan boord overleed, dat de kapitein dan verplicht was een inventarisatie te maken van alle bezittingen die aan boord mee waren van de overleden persoon.⁹⁰ Dit zien we bij het testament van Pieter Delbeek.⁹¹ Hij is overleden op 18 september 1790 aan boord van het Compagnieschip *de Vreedenburg*. Hij was een luitenant en bij dit testament is de geschreven tekst juist summier, omdat hij nooit eerder een testament had laten opstellen. De belangrijkste informatie is dat wat aan boord verbonden was aan de overledene. Hier zien we eigenlijk het tegenovergestelde van de andere testamenten waar soms juist meer over de familie en voogdij staat dan de inboedel

⁸⁹ NA, VOC, inv.nr. 6885 nr. 8306, 'Testament van Nicolaas Versteeg', 1.

⁹⁰ Wijsenbeek-Olthuis, 'Boedelinventarissen', 35.

⁹¹ NA, VOC, inv.nr. 6866 nr. 4877, 'Testament van Pieter Delbeek'.

zelf. Er ontbreekt de informatie over de familie en nabestaanden, maar daar tegenover is er veel detaillering van de inboedel. Dit lijkt ook zo te zijn voor de twee soldaten die uit de selectie naar voren kwamen.⁹² Bij hen is ook pas achteraf een inboedel opgesteld door de kapitein en de onder-kapitein als getuige. Wel staat er gespecificeerd bij deze twee personen wie de inboedel geërfd heeft. Het lijkt dus zeker niet in elk geval zo te zijn dat een testament puur een momentopname is. Soms geeft het ons iets meer informatie over wat er aan het einde van het leven van de testateur is gebeurd dan in eerste instantie gedacht.

Inboedels van de gouverneurs-generaal in Batavia

Tabel 6

Overzicht gouverneurs-generaal

	Gustaaf Willem van Imhoff	Jacob Mossel	Petrus Albertus van der Parra	Jeremias van Riemsdijk
Periode in functie	1743-1750	1750-1761	1761-1775	1775-1777
Lengte periode in functie	7 jaar	11 jaar	14 jaar	2 jaar
Lengte testament	10 pagina's	50 pagina's	18 pagina's	8 pagina's

Bron: Testamenten van de vier gouverneurs-generaal

NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 259, inv.nr. 6847 nr. 207, inv.nr. 6849 nr. 768, inv.nr. 6890 nr. 9144

Op het eerste gezicht zijn de testamenten van de vier gouverneurs-generaal al anders dan de meeste testamenten uit de index. De testamenten die uit de willekeurige deelwaarneming kwamen, waren meestal tussen de één en twee pagina's lang. Niet geheel onverwachts is dit bij de gouverneurs-generaal meer. Het testament van Jeremias van Riemsdijk heeft in totaal acht pagina's. Die van Gustaaf Willem baron van Imhoff telt er al tien. Petrus Albertus van der Parra heeft achttien pagina's in totaal en het grootste testament is dat van Jacob Mossel, met maar liefst vijftig pagina's. Helemaal speciaal is de brief die toegevoegd is bij het testament van Petrus Albertus van der Parra. De laatste drie pagina's van het testament is een brief van de notaris de dag na het overlijden van Van der Parra aan zijn vrouw. Bij de andere testamenten hebben we dit niet gezien en daaruit kunnen we afleiden dat het weinig voorkwam om te zien wat er na het overlijden van de testateur is gebeurd met de nabestaanden.

⁹² NA, VOC, inv.nr. 6852 nr. 1703, 'Testament van Jan Jacob Saalveder'.

Omdat we van de gouverneurs-generaal weten wanneer ze overleden zijn, kan worden vastgesteld dat de testamenten vrij kort voor het overlijden van deze personen zijn opgesteld. Bij Jeremias van Riemsdijk was het testament opgesteld op 2 mei 1777⁹³ en hij overleed op 3 oktober 1777. Voor Gustaaf Willem baron van Imhoff werd het testament op 21 oktober 1775⁹⁴ opgesteld en tien dagen later overleed hij op 1 november 1775. Voor Jacob Mossel en Petrus Albertus van der Parra werd het testament zelfs op de dag van overlijden opgesteld. Dit stond er namelijk op de eerste pagina van het testament van Van der Parra:

‘Op den heden den 28 December 1775 ’S morgens de klokke halv zeven ... voore mij [de notaris Egbert Blomhert] Petrus Albertus van der Parra, gouverneur-generaal van Nederlands India en Adriana Johanna Bake. Egte overdragt hebbende de broos en zwakheid van ’t menselijke leven [zwak in het sterfbed] ... ende dat er niets lekkerder is dan de dood.’⁹⁵

Zeker bij de testamenten van Van Imhoff, Mossel en Van der Parra is het een groot voordeel, omdat de testamenten minder een ‘momentopname’ zijn dan de andere testamenten. Zij wisten dat ze niet lang meer te leven hadden en wilden alles zoveel mogelijk nog regelen voor dit moment zou komen. Mossel en Van der Parra hebben zelfs meerdere keren hun testament opnieuw laten opstellen. Dit laat zien dat deze mannen in rijkdom leefden, omdat het voor bijna niemand weggelegd was om überhaupt al één keer naar de notaris te gaan, laat staan meerdere keren. Echter, laat dat alleen nog maar het piekje van de grote berg aan rijkdommen van deze heren zien.

Er is al gebleken dat hoe rijker de testateur was, hoe groter het testament is. Bij het testament van gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk is zijn inboedel grofweg in 4 categorieën in te delen. Namelijk in: ‘Knopen en gespen, slaven en slavinnen, juwelen, goudwerken en zilverwerken’.⁹⁶ Deze categorieën zijn over vier pagina’s van het testament per kind van Jeremias van Riemsdijk verdeeld.⁹⁷ Bij het testament van Gustaaf Willem baron van Imhoff is er alleen een omschrijving gemaakt van de juwelen die hij in bezit had. De

⁹³ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 259, ‘Testament van Jeremias van Riemsdijk’.

⁹⁴ NA, VOC, inv.nr. 6849 nr. 768, ‘Testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff’.

⁹⁵ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, ‘Testament van Petrus Albertus van der Parra’, 1.

⁹⁶ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, ‘Testament van Petrus Albertus van der Parra’, 2-7.

⁹⁷ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 259, ‘Testament van Jeremias van Riemsdijk’, 4-7.

andere negen pagina's gaan over familiezaken van deze gouverneur-generaal.⁹⁸ Het testament van Jacob Mossel is een stuk uitgebreider dan die van Van Riemsdijk en Van Imhoff. Na een aantal pagina's met instructies met betrekking tot zijn bibliotheek, begint de verdeling van de boedel eerst met legaten. Een legaat is een wilsbeschikking waarin de erflater iemand een vorderingsrecht toekent.⁹⁹ Zo geeft Mossel zestigduizend rijksdaalders aan in totaal negen verschillende instanties. Een voorbeeld van een legaat is de zesduizend Rijksdaalders die Mossel schonk aan de kerk in Enkhuizen, zijn geboorteplaats.¹⁰⁰

Legaat	Bedrag (rijksdaalders)
2. de Nagapatnambediaconij	10000:—
tranquiebaarde misson	10000:—
onder beide gerekend beafgegeven 1000 fl. a ieder	
Zynne 4000, batavia bediaconij	5000:—
Enkhuysene diaconij zegge kerken	6000:—
Nigt de slerk met de grote salfir Ealch witz	
Ealch b. l. a. i. n.	5000:—
neef Jan Pan	5000:—
neef pieter steyn Ceuringgio to. c.	5000:—
neef Jan moosel van straten	4000:—
broeder germanis appels	10000:—
afgedagtenis van de waarse	60000:—

Voorbeeld van het uitdelen van legaten uit het testament van gouverneur-generaal Jacob Mossel

Bron: NA, VOC, inv.nr. 6890 nr. 9144, 38.

In de tien opvolgende pagina's is er te zien wat zijn boedel verder nog waard is. Het vermogen van Jacob Mossel was heel groot. Het werd geschat op zo'n 3,2 miljoen gulden bij zijn overlijden. Dit zou in 2021 een vermogen zijn geweest van bijna 38 miljoen euro.¹⁰¹ Met zijn testament van vijftig pagina's lang, zijn aanzienlijke vermogen vooral uitgedrukt in vele juwelen, is het testament van Jacob Mossel, zelfs voor een gouverneur-generaal, extravagant

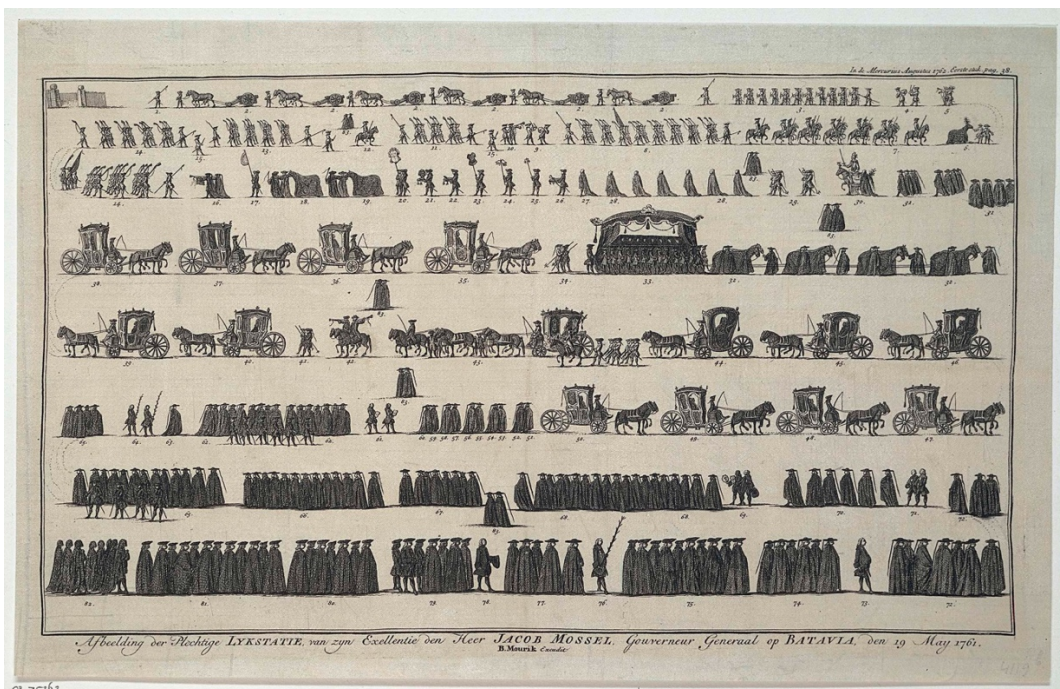
⁹⁸ NA, VOC, inv.nr. 6849 nr. 768, 'Testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff', 8.

⁹⁹ Infotaris, <https://www.infotaris.nl/blogs/legaat-betekenis/> (geraadpleegd 25-05-2024).

¹⁰⁰ NA, VOC, inv.nr. 6890 nr. 9144, 'Testament van Jacob Mossel', 38.

¹⁰¹ Internationaal Instituut voor Sociale geschiedenis, <https://iisg.amsterdam.nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php> (geraadpleegd 24-05-2024).

te noemen. Opmerkelijk is misschien dan ook dat Jacob Mossel het ‘Regelement ter beteugeling van pracht en praal’¹⁰² heeft opgesteld in zijn tijd als gouverneur-generaal. Dit reglement heeft Jacob Mossel op laten stellen omdat het sentiment rondging dat de ambtenaren van de VOC te rijk waren en te veel “pracht en praal” hadden. In dit reglement staat beschreven hoeveel een ambtenaar nog mocht bezitten. Een voorbeeld van een regel is deze: ‘Gelyk ook niemand, minder dan een Opperkoopman, aan zyn rok, camizool of broek zal mogen dragen massieve goude knopen, nog camizools van goude zilvere stoffen, ook geene met goud of zilver gebordeerd of gebrocheert ... op verbeurte van twee hondert Rds [Rijksdaalders]: boete’¹⁰³ Het is interessant dat de persoon die dit reglement heeft ingesteld zelf een ongelofelijke welvaart had. Een ander voorbeeld van de welvaart van Jacob Mossel was goed te zien na zijn dood in 1761. In zijn testament stonden namelijk ook instructies over zijn begrafenis. De begrafenis was een zeer grote gebeurtenis in Batavia.

Lijkstatie van Jacob Mossel, gouverneur-generaal te Batavia, 1761, anoniem (1762)

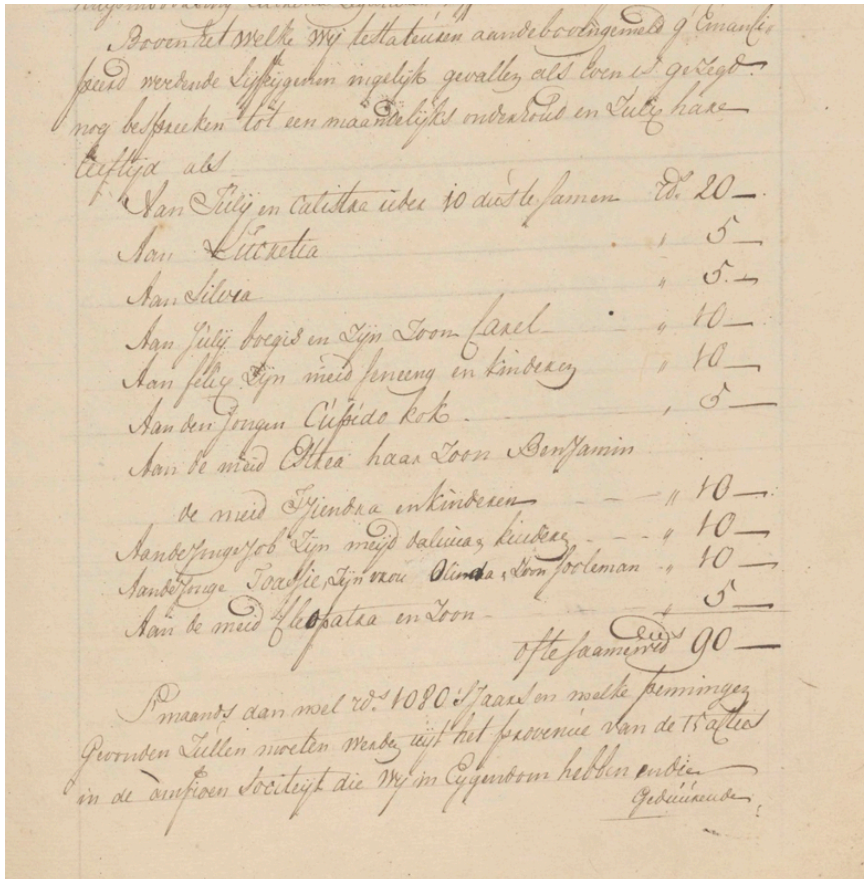
Bron: Collectie van het Rijksmuseum

De afbeelding is exemplarisch voor de materiële cultuur van de elite in Batavia. Dit is goed te zien aan de vele koetsen, dure kleding, wapens en andere attributen op de afbeelding.

¹⁰² NA, Inventaris van het archief van Samuel en Daniël Radermacher, 1460-1800 (1.10.69), 382A Band I, 1647-1743, 88-99.

¹⁰³ NA, Inventaris van het archief van Samuel en Daniël Radermacher, 382A Band I, 1647-1743, 95.

Daarnaast is de grootte van de lijkstate ook duidelijk zichtbaar vanwege de vele mensen die hieraan deel moesten nemen als onderdeel van de stoet.

Lijst van tot slaaf gemaakten die een geldbedrag van gouverneur-generaal Van der Parra erfdien.

Bron: NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 3.

Als laatste het testament van Patras van der Parra. Ook hij begint als eerste met een lijst met personen buiten zijn familie om die hij geld wil schenken. Dit gaat om negentig rijksdaalders in totaal verdeeld over elf tot slaaf gemaakten en hun gezin.¹⁰⁴ Dit staat los van de andere erfaters, zijn kinderen, die verderop in het testament per persoon een boedel toegewezen kregen. In het volgende hoofdstuk van deze thesis zal dit onderwerp verder aan bod komen.¹⁰⁵ Verder heeft Van der Parra geen opsomming van zijn boedel op laten stellen. Jean Gelman Taylor schrijft in zijn onderzoek dat de termijn van Van der Parra tijdens de periode

¹⁰⁴ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 'Testament van Petrus Albertus van der Parra', 3.

¹⁰⁵ Ibidem, 2-4.

was waar de Euraziatische cultuur het meest verfijnd was. Het is daarom niet verrassend dat het uiterlijk vertoon en de pracht en praal die Van der Parra uitzonderlijk was.¹⁰⁶

Net als met de testamenten die uit de steekproef kwamen, zegt rijkdom daarom nog niet zoveel over welke vorm of lengte een testament heeft.

Conclusie

Werknemers bij de VOC hadden een relatief goede toegang tot een notaris om hun wensen vast te leggen. Ook had de VOC-regels op laten stellen voor het registreren van inboedels wanneer iemand kwam te overlijden aan boord van een van de VOC-schepen. Aangezien er testamenten in het VOC-archief bewaard zijn gebleven van mensen met diverse beroepen, lijkt het erop dat de VOC een voorloper was met het begrijpen dat iedereen een behoefte kan hebben aan het op laten stellen van een testament. Dit is goed te verklaren aangezien de medewerkers van de VOC vaak lang weg van huis waren.

Het belangrijkste wat bijna altijd terug te vinden is in de inboedels, was de kleding. Iedereen had kleding en dit was belangrijk genoeg om achter te laten aan de erfgenamen. Naast wat andere kleine objecten zoals knopen stond er bij de VOC-werknemers met een lagere rang, zoals soldaat en matroos, weinig andere objecten die belangrijk genoeg waren om op te laten nemen in het uiteindelijke testament. VOC-werknemers die een beroep hadden waar een beter salaris aan verbonden was, hadden ook meer bezittingen om achter te laten. Dit werd vaak uitgedrukt in goud- en zilverwerk, sierraden en meubilair. Ze hadden vaak ook meer en mooiere kledingstukken. Een kapitein had ook in zijn testament aangegeven dat hij een tot slaaf gemaakte in zijn inboedel wilde laten opnemen. Los daarvan koos de kapitein om zijn boedel niet te specificeren. Dit was dan ook een andere vorm waarvoor gekozen kon worden, de boedel als een bedrag aangeven en dit als geheel aan de erfgenaam achter laten.

Uit dit hoofdstuk is ook gebleken dat er geen vaste vorm bestond voor het op laten stellen van een testament. Ieder testament was in vorm, lengte en inhoud anders. Uniformiteit was wellicht moeilijk te realiseren, aangezien notarissen nog niet aan veel regels waren gebonden. Ook is een deel van de testamenten aan boord geschreven en de rest in Batavia. Hier kunnen ook veel verschillen in structuur zijn ontstaan. Het lijkt er daarom op,

¹⁰⁶ Taylor, *Smeltkroes* Batavia, 80.

dat de notarissen vooral de structuur van een testament hebben gebaseerd op de behoefte van de testateur. Bij veel testamenten lijkt het dat de zaken goed regelen voor de nabestaanden centraal stond, terwijl bij een aantal testamenten vooral de inboedel belangrijk was. Bij de testamenten van de Gouverneurs-Generaal in Batavia lijkt er vooral een combinatie van beide aspecten te zijn. Om die reden is de aanwezigheid van materiële cultuur en ook de familie heel duidelijk zichtbaar in deze testamenten. In het volgende hoofdstuk zal daarom family life binnen de VOC onder de loep genomen worden.

Hoofdstuk 3: Family Life in Batavia

In het derde en laatste hoofdstuk van deze thesis komt ‘family life’ binnen de VOC aan bod door middel van de testamenten uit het VOC-archief. Als eerste zal er ingegaan worden op wat family life precies is. Vervolgens volgt er een sectie waar de historiografie van onderzoek naar family life verder uitgelicht gaat worden. Als laatste zullen de testamenten, die in het vorige hoofdstuk zijn gebruikt, opnieuw besproken worden. Dit keer niet meer om te kijken naar de sporen van materiële cultuur, maar de family life.

Family life

De term ‘family life’ wordt door de hedendaagse familierechtjurist gebruikt en is niet meer weg te denken in het vakjargon. De Nederlandse term is ‘familie- en gezinsleven’ en dit onderwerp is vooral interessant voor gezinshistorici, gezinssociologen en gezinstherapeuten. Bij juristen gaat het vrijwel altijd om ‘het recht op eerbiediging van het familie- en gezinsleven’.¹⁰⁷ Hier gaat het vooral erover dat eenieder recht heeft op respect voor zijn of haar privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie. Het begrip is, aldus Van Wamelen, intussen een verzamelnaam geworden voor de vele betrekkingen bestaande tussen leden en andere personen die deel uitmaken van een bepaald gezin of een bepaalde familie.¹⁰⁸ Uit hetzelfde bovengenoemde rechtsartikel uit de Europese rechtspraak blijkt dat familie- en gezinsleven kan worden aangenomen tussen:

1. Huwelijkspartners;
2. Een ongehuwd samenwonende man en vrouw;
3. Ouders en uit hun huwelijk geboren kinderen;
4. Moeder en kind;
5. Kind en biologische vader, mits het kind is geboren uit een niet-huwelijkse samenleving van zijn biologische ouders dan wel uit een langdurige affectieve relatie tussen hen.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Van Wamelen, *family life onder de VOC*, 20.

¹⁰⁸ Ibidem, 21.

¹⁰⁹ Ibidem.

Ook binnen de VOC, in Europa maar ook in Indië, kwamen deze vormen van family life al voor. Binnen de geschiedenis komt er nog een aantal extra aspecten bij family life kijken waar mensen recht op hadden:

1. Wettelijke familiebanden;
2. Verzorging en opvoeding van de kinderen;
3. Verzorging en opvoeding door de ouders;
4. Het wederzijds genot van elkaars gezelschap;
5. De geslachtsnaam;
6. Levensonderhoud en nalatenschap.¹¹⁰

Zeker het laatste punt is interessant voor dit onderzoek. Het gaat hier over het levensonderhoud van een persoon of diens wettelijke erfrechtelijke aanspraken maken deel uit van het familie- en gezinsleven. Maar ook de eerdere punten over de verzorging en de opvoeding van de kinderen en door de ouders is belangrijk. In veel testamenten staat er wat er met de kinderen zou gebeuren in geval van overlijden van beide ouders. Dit ging dan om de verzorging en opvoeding van de kinderen tot ze meerderjarig waren en wie hier verantwoordelijk voor was.¹¹¹

We weten al dat er binnen de VOC meer medewerkers getrouwd waren dan eerder werd gedacht. Het grootste gedeelte van deze medewerkers was aan boord en liet hun loon terugsturen naar eventuele 'achterblijvers' in de Republiek. Ketting heeft geconcludeerd dat het in 1650 om minimaal 20% van de medewerkers ging die hun loon door middel van maandbrieven naar hun vrouw in de Republiek stuurden.¹¹² Dit percentage is naar verwachting minimaal stabiel gebleven in de achttiende eeuw volgens Ketting. Daarnaast is er ook aangetoond dat lang niet elke medewerker gebruik maakte van de optie om het loon naar zijn vrouw thuis op te sturen. Zeker bij de mannen met een hogere functie werd er vaak genoeg geld achtergelaten bij de vrouw thuis of werkte de vrouw in de bedrijfjes of winkeltjes van het gezin om geld bij te verdienen.¹¹³ Maar alleen al door het onderzoek naar de maandbrieven is al gebleken dat er veel family life te vinden was binnen de VOC. Naast de

¹¹⁰ Van Wamelen, *family life onder de VOC*, 21-22.

¹¹¹ Ibidem, 22.

¹¹² Herman Ketting, *Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders (1595-1650)* (Amsterdam 2002) 52-53.

¹¹³ Ibidem, 53.

achterblijvers in de Republiek waren er ook vrouwen die naar Batavia gingen. Met het argument 'Een samenleving kon immers niet groeien zonder vrouwen' stuurden de Heren XVII vrouwen naar Batavia, zodat zij daar met werknemers van de VOC konden trouwen.¹¹⁴ Maar niet alleen vrouwen uit de Republiek waren in Batavia beschikbaar voor de VOC-medewerkers. Ook Javaanse vrouwen trokken naar Batavia en kwamen in aanmerking als huwelijkspartner voor de matrozen die in groten getale in deze stad aankwamen. Het had voor sommige Javaanse vrouwen financiële voordelen om een relatie aan te gaan met een Europese man. Dit werd vanuit Nederlands perspectief vaak wel als een schande gezien. In de ogen van Europeanen zou het ongepast zijn om met een vrouw van lage afkomst te zijn. Dit was voor Javaanse vrouwen vaak het geval omdat zij, volgens gedateerd onderzoek, uitsluitend voor het geld bij een Europeaanse man waren.¹¹⁵ In ieder geval was de verhuizing van de Republiek naar Batavia in sommige gevallen geen belemmering om een familie op te bouwen of er een te blijven onderhouden.

Historiografie family life in Batavia

Naar de geschiedenis van het familieleven van maritieme gemeenschappen is veel onderzoek gedaan. Waar mensen zich verplaatsten, had dit ook direct invloed op het familieleven. Manon van der Heijden heeft onderzoek gedaan naar de achterblijvers en constateerde dat er in de zeventiende eeuw een trend was waar trouwpartners in bijvoorbeeld de stad Rotterdam voor 14 procent uit het buitenland kwam door de opkomende immigratie. Daarnaast bleek uit haar onderzoek dat in de achttiende eeuw gemiddeld 46,2 procent van de (Rotterdamse) bemanning op VOC-schepen uit Azië niet meer terugkeerde.¹¹⁶ Dit toont aan dat er veel (snellere) veranderingen plaatsvonden in deze periode onder andere door de migratiestromingen die door de VOC in gang zijn gezet. Echter, was er minder onderzoek naar family life in de twintigste eeuw, omdat er door historici altijd vanuit was gegaan dat de meeste zeelieden ongehuwd waren. Zolang die veronderstelling er was, werd onderzoek naar family life van VOC-werknemers ook minder gedaan. Door onder andere Manon van der Heijden is er intussen bewijs geleverd dat een aanzienlijk deel van de zeelieden wel degelijk

¹¹⁴ Ketelaars, *Compagniesdochters: vrouwen en de VOC*, 186-187.

¹¹⁵ Charles Ralph Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800* (Leiden 1977) 303-304.

¹¹⁶ Van der Heijden, *Rotterdamers en de VOC*, 181- 182.

getrouwd was en dat er meer family life aan te treffen was dan in eerste instantie gedacht.¹¹⁷ Van der Heijden heeft dit kunnen ontdekken door onderzoek te doen naar de maandbrieven die opgestuurd werden naar de achterblijvers. Hierin werd aangegeven op welke wijze de achtergebleven familie het loon van de VOC-werknemer kon ophalen. Deze brieven waren direct bewijs van family life.

Michel Ketelaars heeft in zijn onderzoek nog andere vormen van family life gevonden. Zijn onderzoek is gericht op de vrouw binnen de VOC en hierin heeft hij verschillende categorieën kunnen maken. Ook hij benoemt de achterblijvers die afhankelijk waren van de maandbrieven, die ook centraal staan in het onderzoek van Manon van der Heijden.¹¹⁸ Hij gaat in zijn onderzoek verder waar hij het heeft over vrouwen die als passagier meegingen en de vrouwen in Zuidoost-Azië zelf. Tot 1630 voerde de VOC een actieve kolonisatiepolitiek. De eerste decennia waren er veel vrouwen die de overtocht naar Batavia maakten.¹¹⁹ Deze vrouwen werden vanuit de Republiek naar Indonesië gestuurd, zodat de mannen die daar een langere periode verbleven een 'westerse' vrouw konden trouwen.¹²⁰ Dit is uiteindelijk in 1630 stopgezet 'omme alle insolentien, ende moetwillen op de schepen die daer dickwils veroorsaect werden, voor te comen'.¹²¹ Hier werd ongetwijfeld verwezen naar de munterij op de *Batavia* in 1628, het schip dat voor de westkust van Australië op de kust liep. Er was kort daarvoor op de *Batavia* een conflict ontstaan omdat een vrouw aan boord een man had afgewezen. Hierop was er een groep mannen die deze vrouw hadden aangerand en met als tegenreactie een serie munterijen aan boord.¹²² Om deze reden was er na 1630 minder sprake van vrouwelijke passagiers aan boord. Uitzonderingen werden gemaakt als er een verzoek werd ingediend bij de Heren XVII of, wanneer men vanuit Indië vertrok en een vrouw uit Indonesië naar de Republiek wilde meenemen, bij de gouverneur-generaal in Batavia. Dit gold dus voor iedere vrouw die aan boord mee wilde. Na alle commotie rondom vrouwen die aan boord gingen en het verbod in 1630 werden die verzoeken vaak streng beoordeeld door de Heren XVII en de gouverneur-generaal in Batavia. In de zeventiende eeuw kwam het nog voor dat in principe iedereen een verzoek kon indienen. Maar aan het einde van de

¹¹⁷ Van der Heijden, *Rotterdamers en de VOC*, 183.

¹¹⁸ Ketelaars, *Compagniesdochter: vrouwen en de VOC*, 89-92.

¹¹⁹ Ibidem, 129.

¹²⁰ Van Wamelen, *family life onder de VOC*, 191.

¹²¹ Leonard Blussé, *Strange company: Chinese settlers, Mestizo women, and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986) 161.

¹²² Ketting, *Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders*, 256-257.

zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw gaven de Heren XVII en de gouverneur-generaal in Batavia eigenlijk alleen nog maar toestemming aan vrouwen van officieren of hogergeplaatste soldaten om aan boord mee te mogen.¹²³ Hierdoor ontstond er ook een nieuwe groep, namelijk de vrouwen die verkleed als man aan boord gingen in de hoop zo hun man te kunnen volgen. Verschillende vrouwen probeerden aan te monstern op hetzelfde schip als waarop hun geliefde geplaatst was. Er is in ieder geval een aantal gevallen bekend omdat zij betrapt waren, maar genoeg vrouwen zullen ongezien meegegaan zijn, waarvan geen documentatie is overgeleverd.¹²⁴

Door de strengere regels over vrouwen die per schip richting Batavia gingen, kwam er een groot tekort aan 'westerse' vrouwen in Batavia. Steeds vaker trouwden mannen hierdoor met een vrouw uit Indië. Het moment dat de eerste gouverneur-generaal in 1634 ook een vrouw uit India trouwde, zette een voorbeeld voor iedereen in Batavia. Huwelijken waren hierna steeds vaker gemengd. De Heren XVII wilden wederom hierover wel strengere regels. Vanaf 1634 kwam er daarom een wet waarin stond dat alleen vrijburgers die zich minimaal vijf jaar in Batavia vestigden, mochten trouwen met een lokale vrouw. Daarbij werd in 1642 toegevoegd dat een man altijd toestemming moest krijgen van zijn meerdere om een lokale vrouw te mogen trouwen. Als het om een tot slaaf gemaakte vrouw ging met wie de man wilde trouwen, wat vaak genoeg gebeurde, moest hij haar eerst ook nog vrijkopen voordat er verdere toestemming gegeven kon worden.¹²⁵

Naast de materiële zaken in de testamenten die in het vorige hoofdstuk centraal stonden, zijn er ook sporen terug te vinden van het familieleven van VOC-personeel. Niet alleen werden er namelijk vaak, als er sprake hiervan was, materiële zaken benoemd van de overleden VOC-medewerker. Ook werd er in de meeste gevallen omschreven wie de erfgenaam was in het testament. Uit het tweede hoofdstuk bleek dat dit alleen vaak niet het geval is als de testateur aan boord overleden was. Dit soort informatie kan ook gebruikt worden in onderzoek naar familieleven als alternatief van de maandbrieven die tot nu toe vooral gebruikt zijn. Los dat testamenten aanvullende informatie kunnen geven op de maandbrieven die tot nu toe vooral gebruikt zijn, kan de informatie die uit testamenten gehaald wordt tot nieuwe inzichten leiden in het onderzoek. Onderzoek naar maandbrieven

¹²³ Ketelaars, *Compagniesdochter: vrouwen en de VOC*, 130-131.

¹²⁴ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 48-50.

¹²⁵ *Ibidem*, 206-207.

kan uiteindelijk het meeste zeggen over de familie die in de Republiek is achtergebleven. Deze groep achterblijvers was natuurlijk onderdeel van family life in de definitie gegeven zoals deze in de wet vastgelegd was. Toch mist er ook een groot deel. Deze groep wordt in het onderzoek van Michel Ketelaars genoemd. Dit ging namelijk over de familie in Batavia. Niet alleen kwam het voor dat gezinsleden van VOC-medewerkers, die vaak een hogere rang hadden, mee mochten naar Batavia, ook konden de mannen die voor langere tijd in Batavia waren daar een vrouw ontmoeten. Ook bleek al in het tweede hoofdstuk dat er in de testamenten notie gemaakt werd van tot slaaf gemaakten die betrokken werden in een gezin. Deze groepen mensen vallen weg bij onderzoek in de maandbrieven, maar zouden wel teruggevonden kunnen worden in testamenten.

Concluderend zijn er onderzoeken die laten zien dat er sporen terug te vinden zijn van vrouwen aan boord van schepen, de achterblijvers en de vrouwen in Batavia. Toch geven de historici die hier onderzoek naar hebben gedaan aan, dat er nog steeds veel te winnen valt op het gebied van informatie over deze vrouwen en hun leven met de aspecten van onder andere family life. Een bron die hier nog minder voor gebruikt is, zijn de testamenten. Suze Zijlstra is een van de eersten die testamenten gebruikt om onderzoek te doen naar vrije en tot slaaf gemaakte vrouwen in het achttiende-eeuwse Makassar. Zijlstra legt uit in haar artikel dat er veel te vinden is over tot slaaf gemaakten. Zo kon ze ontdekken of er een persoonlijke connectie was tussen de, vaak mannelijke, meester en de vrouw die hem moest dienen. Ook kon ze aangeven dat de rol van vrouwen kon verschillen en dit duidelijk wordt zodra het testament aandachtig gelezen wordt. Of een vrouw testateur was, of vrijlating kreeg via het testament, of dat ze getrouwd was met de erflater.¹²⁶

Family life in de testamenten

In het tweede hoofdstuk kwamen eerst de testamenten die willekeurig geselecteerd waren aan bod en daaropvolgend werden de testamenten van de gouverneurs-generaal besproken. Deze structuur zal ook gevolgd worden in dit hoofdstuk.

Een terugkerend thema in het tweede hoofdstuk was de ingewikkelde en vooral wisselende structuren van de opgestelde testamenten. Er waren weinig overeenkomsten te vinden tussen de testamenten als het op de materiële cultuur aankwam. Bij de meeste van

¹²⁶ Zijlstra, 'Free and enslaved Asian women', 37.

deze testamenten was er simpelweg weinig om achter te laten. Uit het tweede hoofdstuk is verder gebleken dat er in het geval van overlijden aan boord, er minder focus werd gelegd op de familie, maar meer op de spullen van de overledenen die aan boord gevonden zijn. Achttien testamenten van de willekeurige selectie kunnen ons wel iets vertellen over de familiesituatie.

‘Ende verklaarenden den Heere en Juffrouw de testateuren [meneer en mevrouw Versteeg] uijt liefde en geneegenheit tot den anderen melkanderen buijde [beiden] te nomineren en institutueeren tot sijn ofte haar Enige algeheelde ende universeele Erfgenaame of Erfgenaam ende dat goederen soo roerende als onroerende idem crediten’.¹²⁷

Dit citaat is een goed voorbeeld van een gehuwd paar die elkaar erfgenaam benoemen. In dit geval is er geen sprake van kinderen en zorgen ze ervoor dat alle roerende en onroerende goederen en al het geld aan elkaar nagelaten zal worden in het geval een van hen kwam te overlijden.

‘Te verdeelen aan den sijne wijf genaemt Maria en diens dogters met den name Regina, Juliana, Franscina en Gea. Deselve bij desen ten oorsaake van getrouwde diensten bijgeeven en uijt den band ontslaan.’¹²⁸

Het gezin van Hendrik Christoffel Bartram bestond uit zijn vrouw met vier dochters. Opvallend is dat er hier gevraagd werd door Bartram dat al zijn bezittingen en geld eerlijk verdeeld werden over zijn vrouw en kinderen. Dit is opvallend aangezien hij er niet voor kiest dat zijn vrouw erflater is en een deel naar de kinderen gaat. Hij verdeelde de erfenis eerlijk onder het gehele gezin. Ook laat hij nog vaststellen voor zijn dochters dat ze een deel van het geld zouden krijgen voor als ze gaan trouwen. Het lijkt er wel op dat hij vervolgens verzoekt dat wanneer zijn dochters getrouwd waren, ze verder als erflater weggeschraapt zouden worden.¹²⁹ Wellicht was dit omdat ze dan bij een ander gezin hoorden. Dit soort zaken

¹²⁷ NA, VOC, inv.nr. 6885 nr. 8306, ‘Testament van Nicolaas Versteeg’, 1.

¹²⁸ NA, VOC, inv.nr. 6873, nr. 5959, ‘Testament van Christoffel Bartram’, 1.

¹²⁹ Ibidem.

werden derhalve ook in een testament vastgesteld en kan wat zeggen over hoe dit gezin in elkaar zat.

‘Voorstellende een Erfgenamen te nomineren en te institueren zijnde natuùrlijk dogters Zusanna en Catharina Bartel ... verzoekende de testatuur sijn boedel en voogden over Zijne minderjarige Erfgename te nemen.’¹³⁰

Bovenstaande citaten zijn een ander belangrijk aspect van family life zoals dat ook door Carla van Wamelen is uitgelegd in het zesde punt ‘levensonderhoud en nalatenschap’.

Nalatenschap is duidelijk door het benoemen van de testateurs. Levensonderhoud wordt duidelijk door de voorbeelden van Bartram en Bartel. Bartram vraagt of er een bedrag voor zijn dochters vrijgehouden wordt voor als ze gaan trouwen. Dit om de toekomst van zijn dochters te beschermen. Wat er bij Bartel gevraagd wordt, is dat de testateurs in dit testament de voogdij van zijn jongste, en tevens minderjarige, kind op zich nemen. Iets later verzoekt hij ook dat hij het liefst heeft dat dit kind op dezelfde plek bleef wonen. Dit zijn twee goede voorbeelden van family life omdat de testateur probeerde te zorgen voor de nabestaanden. Aangezien bij de testamenten die opgesteld waren voor het overlijden van de erflater altijd de familiezaken geregeld waren, toont dit aan dat het belangrijk werd gevonden dat die zaken goed geregeld waren. Alleen de testamenten waar de personen aan boord overleden waren is de familiesituatie onbekend.

Family Life testamenten gouverneurs-generaal

Tabel 6

Overzicht gouverneurs-generaal

	Gustaaf Willem van Imhoff	Jacob Mossel	Petrus Albertus van der Parra	Jeremias van Riemsdijk
Periode in functie	1743-1750	1750-1761	1761-1775	1775-1777
Lengte periode in functie	7 jaar	11 jaar	14 jaar	2 jaar
Lengte testament	10 pagina's	50 pagina's	18 pagina's	8 pagina's

Bron: Testamenten van de vier gouverneurs-generaal

NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 259, inv.nr. 6847 nr. 207, inv.nr. 6849 nr. 768, inv.nr. 6890 nr. 9144

¹³⁰ NA, VOC, inv.nr. 6882, nr. 7737, ‘Testament van Jan Bartel’.

Tabel 6 is voor het overzicht nogmaals bijgevoegd in dit hoofdstuk. In het vorige hoofdstuk is er al besproken dat de testamenten van de gouverneurs-generaal aanzienlijk groter waren dan die van andere VOC-medewerkers. Ook kon er geconcludeerd worden dat de testamenten van deze heren een combinatie waren van een grote inboedel, en een beschrijving van familiezaken. Verder zagen we dat de tot slaaf gemaakten onderdeel waren van de inboedel. Zo werden er tot slaaf gemaakten in de boedel opgenomen door gouverneur-generaal Van der Parra, maar gaf hij een tiental tot slaaf gemaakten een geldbedrag. Hierdoor is er een soort overlapping ontstaan tussen materiële cultuur, aangezien deze tot slaaf gemaakten als bezit gezien werden, maar ze waren ook een deel erflater. Om deze reden zijn tot slaaf gemaakten ook onderdeel van family life. Verder in dit hoofdstuk zal de rol van tot slaaf gemaakten in testamenten verder besproken worden. Andere thema's die eerder in dit hoofdstuk naar voren kwamen, zoals de voorgedij, komen ook voor in de testamenten van de gouverneurs-generaals.

'Daer voorstellende en institutioneren, zij testateurders tot van algeheele erfgenaam of erfgenamen, kind of kindren in Vleesen mogt zijn, na het langste leven, kind of kinderen selfe groot te maaken, so op hunne jarigheid ofte trouwdag zelfs uwe zoo vol getuigen.'¹³¹

Dit citaat laat zien dat er veel overeenkomsten zijn wat betreft de erflater die zijn kinderen als erfgenaam aangewezen heeft. Ook werd er vastgelegd dat het trouwen van zijn kinderen geregeld zou worden met het geld dat geërfd werd. Dit citaat van een gouverneur-generaal Van der Parra komt in principe overeen met dat van andere VOC-medewerkers.

'Voorts verklaare mijn testateur ende wille onbegeerte te zijn dat na het afsterven van den testateur, door den langstleevende buijten alle slavinnen ende in vrijdom zal werden gesteld den Selve huis Inboorling Cleopatra, dogter van Cupido Kok, met den slavenjongen Julian, zijnen zoon Carel, de slavenjong Job met Zijn meid Dalina en hare kindren ... Ende slavinne Silvia en haar zoon Solomon. Alle welk lijfeigenen verplicht zullen blijven den langstleevende

¹³¹ NA, VOC, inv.nr. 6849 nr. 768, 'Testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff', 9.

te blijven dienen tot dezelfde vertrek uit Indië of overlijden en anders door een vrijmaking (sonder aanstotelijk gedrag).'¹³²

Dit citaat laat onder andere zien hoe groot een huishouden van een gouverneur-generaal kan zijn. Na dit citaat volgde er nog een langere opsomming met namen van tot slaaf gemaakten die allemaal dienden voor de familie Van der Parra. Niet alleen hebben de tot slaaf gemaakten intussen ook meerdere kinderen, ook hebben ze intussen kleinkinderen. Het laat zien dat er al meerdere generaties bij dezelfde familie moesten dienen. Wel valt het op dat er voorwaarden in het testament van Van der Parra zijn opgenomen voor de eventuele vrijlating van deze mensen. Zelf liet Van der Parra niemand, die genoemd werd in deze alinea in zijn testament vrij, maar toch als er sprake was van goed gedrag en de volgende in de familielijn besloot Indië te verlaten, zouden ze worden vrijgelaten. Aan het einde van zijn testament liet hij echter wel een aantal tot slaaf gemaakten vrij: 'Uijt kracht van de clause na toch verval bij mijn testament bevele ik dat in volle vrijdom ten koste van mijn boedel, zal vrijgegeven worden de onderstaande Lijfeigenen'.¹³³ Hierop volgt er in het document een lijst van acht namen van acht mannen. Bij iedere man staat vervolgens dat ook zijn vrouw en kinderen vrijgelaten zouden worden.

Dit hoefde niet per se de norm te zijn met het opstellen van een testament. Als er bijvoorbeeld gekeken wordt naar het testament van gouverneur-generaal Van Riemsdijk valt het op dat er van de acht pagina's testament, er ongeveer één volledige pagina gewijd is aan de verdeling van tot slaaf gemaakten aan zijn kinderen. In het testament van Van Riemsdijk werd er per kind de boedel verdeeld en was er ook een kopje met 'slaven en slavinnen'. Elk kind erfde gemiddeld tien tot slaaf gemaakten. In totaal ging dit om meer dan vijftig tot slaaf gemaakten. Het hoefde niet het geval te zijn dat tot slaaf gemaakten hun vrijheid verkregen bij het overlijden van hun 'meester'. Toch is er moeite gedaan om van deze personen in het kort de familiebanden neer te zetten. Hoogstwaarschijnlijk werd dit gedaan om zo de boedel overzichtelijk te houden. Zo kunnen er hierdoor wel sporen van family life teruggevonden worden in deze testamenten. Wel is het volgens Suze Zijlstra dat alleenstaande tot slaaf gemaakte vrouwen sneller hun vrijdom verkregen dan mannen. Vermoedelijk omdat er vaker sprake was van een persoonlijkere connectie met hun 'meester'. Dit gold alleen als het om

¹³² NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 'Testament van Jeremias van Riemsdijk', 2.

¹³³ Ibidem, 16.

een kleinere hoeveelheid tot slaaf maakten per huishouden ging. Als het om grotere aantallen ging, werd of de hele groep vrijgelaten, of niemand. Er werd daar geen verschil gemaakt in geslacht.¹³⁴ Uiteindelijk kwam het vrijlaten van een tot slaaf gemaakte soms voor, realiteit was echter dat de meeste tot slaaf gemaakten stierven in slavernij, ondervoed, slecht gehuisvest en slecht gekleed.¹³⁵

‘Ende als ter Generaal, dispositie tredend verklaar ik bij dezen te institutioneren tot mijn eeuwig Erfgenamen, mijn twee kinderen Jan Willem, en Isabella Anthonia, in alle mijn met na de dood nalatene goederen roerende en onroerende toegenaamt en waar gelegd, om dese als vrije goed te besitten, en geduurende hare [Isabelle Anthonia] minder jarigheid daer van de vrugten te trecken zoo veel tot haer opvoeding’¹³⁶

‘Heere God heeft mij gesteld, nodig ik [de notaris], toeken ik tot voogden van de voorgenoemde twee kinderen hieren meesteren tot Batavia, onderwelke, administratie ook de middelen van voorgenoemde mijn zoon en dogter zullen blijven tot andere state [veranderende situatie] ... sullen afgesonden worden na Nederland ter opvoeding’¹³⁷

Deze twee citaten zijn afkomstig uit het testament van gouverneur-generaal Van Imhoff. Het belangrijkste van dit testament is dat hij zijn kinderen tot zijn enige erfgenamen benoemt en ook alleen zijn kinderen zijn volledige boedel achterlaat. Er blijkt dat er in ieder geval een van deze twee kinderen, maar vermoedelijk beide kinderen, nog minderjarig is gezien de voogdijvoorwaarden over beide kinderen gaat. In principe is de voogdij clausule van deze gouverneur-generaal niet heel anders dan die van het testament van bijvoorbeeld sergeant Bartel. Het enige dat nog extra geregeld lijkt te zijn voor de kinderen van Van Imhoff is dat mocht de situatie in Batavia na zijn dood te veel veranderd zijn, ze dan terug naar Nederland gestuurd zouden worden. Dit is ook terug te vinden in het testament van gouverneur-generaal Van der Parra. Van zijn zes kinderen is er op het moment van zijn overlijden nog één dochter die minderjarig was. Hij verzocht dat als het niet langer haalbaar was om in Batavia

¹³⁴ Zijlstra, ‘Free and enslaved Asian women’, 30-31.

¹³⁵ Taylor, *Smelkroes* Batavia, 36.

¹³⁶ NA, VOC, inv.nr. 6849 nr. 768, ‘Testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff’, 4.

¹³⁷ *Ibidem*.

te blijven, ze dan naar Utrecht zou gaan.¹³⁸ Hiermee lijkt het dat de gouverneur-generaals zich bewust waren van de situatie van de VOC en dat deze ook op ieder moment weer kon veranderen. Het was in ieder geval belangrijk genoeg om op te nemen in hun testamenten om hun minderjarige kinderen te beschermen.

Volgens onderzoek van het Huygens Instituut naar de familie Van der Parra blijkt dat de familie meerdere kinderen geadopteerd heeft.¹³⁹ Het interessante is dat deze kinderen niet terug te vinden zijn in het testament van gouverneur-generaal Van der Parra zelf. In zijn testament worden alleen zijn kinderen die uit het huwelijk met Adriana Johanna Bake zijn voortgekomen, genoemd.¹⁴⁰ Het testament van Adriana Johanna Bake is in de eerdere hoofdstukken van deze thesis nog niet benoemd, omdat Adriana strikt gezien geen werknemer bij de VOC was. Echter, is het ter ondersteuning van de uiteenzetting van het testament van haar man, gouverneur-generaal Van der Parra, wel interessant om dit testament mee te nemen in het onderzoek. Het testament van Adriana Bake was zelf was een uitgebreid document en telde 27 pagina's. Het eerste wat opmerkelijk is aan haar testament, is dat David Smith en Arnoldus Mom uiteindelijk het nalatenschap van Adriana Bake hebben afgewikkeld. Dit waren twee pleegkinderen van haar. Haar biologische kinderen hebben dit niet gedaan, terwijl er zeker nog een aantal in leven was ten tijde van haar overlijden op 18 februari 1787. David Smith erfde het grootste gedeelte van haar onroerend goed en al haar luxe bezittingen. Dit ging vooral om schilderijen, serviezen, juwelen, paarden, instrumenten en gereedschap.¹⁴¹ Uit dit testament blijkt dat de meeste tot slaaf gemaakten die nog onder de familie Van der Parra dienden vrijgelaten werden door haar pleegkinderen. Het testament van Adriana Bake staat om deze reden in contrast met het testament van haar man, die alleen zijn biologische kinderen benoemd heeft met de verdeling van zijn boedel.

'Ten zesde [opsomming van wensen van Adriana Johanna Bake] dat de ondervolgende lijfeigenen die door mij en wijlen mijnen gemaal bij 't door zijn Edele met en dood geconfirmeerd mutieele [gezamenlijke] beloften geweest zijnde testament van den 18 September 1775, [testament van gouverneur-generaal Van der Parra dat net voor zijn

¹³⁸ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 'Testament van Petrus Albertus van der Parra', 13.

¹³⁹ Huygens Instituut, <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/BakeAdriana> (geraadpleegd 30-05-2024).

¹⁴⁰ NA, VOC, inv.nr. 6847 nr. 207, 'Testament van Petrus Albertus van der Parra'.

¹⁴¹ Het Utrechts Archief, 752 Familie Ram, nr. 837, 'Testament van Adriana Johanna Bake'.

overlijden opgesteld] na mijn overlijden ten kosten van mijne boedels zullen moeten worden vrijgegeven.’¹⁴²

Na deze passage in het testament van Adriana Johanna Bake volgt er een opsomming van namen van tot slaaf gemaakten die vrijgelaten moesten worden. Eerder in dit hoofdstuk was er ook een citaat uit het testament van Van der Parra waar een aantal namen stonden, nu bij het overlijden van Adriana Bake worden deze personen daadwerkelijk vrijgelaten. Onder anderen gaat dit om ‘inboorling Cleopatra, dogter van de kok Cupido’.¹⁴³ Gouverneur-generaal Van der Parra is in het jaar 1775 overleden en Adriana Johanna Bake in het jaar 1787 wat betekende voor deze tot slaaf gemaakten dat ze nog bijna twaalf jaar voor de familie Van der Parra gediend hebben.

Adoptie kwam vaker voor. Zo stond adoptie al vastgelegd in het Romeinse recht en zijn er vermoedens dat het zelfs voor de Romeinen al voorkwam. In Nederland werd adoptie echter officieel 1956 ingevoerd.¹⁴⁴ Ondanks dat adoptie pas in de twintigste eeuw legaal is gemaakt, was er wel al sprake van kinderen die ‘in t’huis gehaalt en opgebracht werden’ tot erfgenaam benoemd mochten worden in een testament. Deze kinderen waren geen bloedverwanten dus ze konden niet erven via het versterfrecht. Adoptie was verder nog niet geregeld en om die reden is er nauwelijks documentatie over te vinden. Deze familiebanden zijn alleen te achterhalen als de adoptiekinderen als erfgenaam benoemd werden in een testament.

Conclusie

Zoals er uit dit hoofdstuk is gebleken, zijn er veel aspecten van family life terug te vinden in de testamenten. Zo is bij de meeste testamenten waar de VOC-medewerkers toegang hadden tot een notaris om hun testament voor hun overlijden nog op te laten stellen allemaal minimaal één erfgenaam. Verder laten de testamenten van de gouverneur-generaal zien hoe er om werd gegaan met tot slaaf gemaakten die voor een langere periode voor hun familie moesten dienen. Soms kregen ze een, vaak klein, deel van de boedel, maar het kwam ook voor dat ze hun vrijheid terugkregen. Aan de andere kant werd het ook

¹⁴² Het Utrechts Archief, 752 Familie Ram, nr. 837, ‘Testament van Adriana Johanna Bake’, 17.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Van Wamelen, *family life onder de VOC*, 415.

duidelijk in het testament van een andere gouverneur-generaal dat de tot slaaf gemaakten puur alleen in de boedel waren opgenomen voor de erfgenamen. In de testamenten kan er dus in het geval van tot slaaf gemaakten die het bezit waren van een persoon te zien zijn wat zijn of haar status was in het gezin. Uit de vier testamenten van de gouverneurs-generaal is in ieder geval duidelijk op te maken dat het per gezin heel erg kan verschillen. Ook is duidelijk te zien dat er alleen tot slaaf gemaakten in de testamenten van de gouverneurs-generaal genoemd zijn. Dit kan ook iets zeggen over de leefomstandigheden van de verschillende lagen van de bevolking. Bij de overige testamenten was er in ieder geval geen sprake van een tot slaaf gemaakte die een familie moest dienen.

Andere vormen van family life kwamen aan bod. Zo was adoptie nog niet in de wet geregeld in de Republiek en het kwam daarom in de achttiende eeuw om deze reden niet vaak voor. Er is in ieder geval geen officiële documentatie over te vinden mocht een gezin besloten hebben een kind te adopteren. We weten dat het voorkwam door het testament van Adriana Johanna Bake, waarin zij het grootste gedeelte van de inboedel na heeft gelaten aan een adoptiezoon in plaats van de meerdere biologische kinderen.

De testamenten van de werknemers die niet op zee overleden zijn benoemen allemaal de personen die ze aangewezen hebben als erflater. Dit gold eveneens voor alle gouverneurs-generaal. Een groot gedeelte van hun testamenten gaat over voogdij van de minderjarige kinderen en hun andere erfstaten. Wat dat betreft zijn de testamenten van normale VOC-medewerkers en gouverneurs-generaal niet heel verschillend. Als er dus een kans was om een testament op te laten stellen, werden de zaken van het gezin goed geregeld. Ook kunnen uit de testamenten meer informatie gehaald worden als het gaat om adoptie. Dit werd nog niet met documentatie vastgesteld, maar kwam wel naar voren in het testament van Adriana Bake. Het gebruik van testamenten kan in veel gevallen iets zeggen over het familieleven en de zaken die geregeld werden en belangrijk gevonden werden in de periode waarin de testamenten opgesteld werden.

Conclusie

Op basis van de testamenten werd in deze thesis onderzocht welke verschillen er waren in family life tussen rijke en armere werknemers van de VOC in Batavia en hoe zich dit uitte in de materiële cultuur. Dit was relevant omdat er nog niet veel gebruik is gemaakt van de VOC-testamenten in onderzoek. Onderzoek over de VOC ging voor een lange tijd vooral over zeehelden en personen op hoge posities zoals de gouverneurs-generaal. Het duurde tot de jaren 80 voordat er überhaupt onderzoek gedaan ging worden naar de 'normale mens'. Nu er meer aandacht is gekomen voor het leven aan boord en in Batavia voor VOC-medewerkers en er in de geschiedschrijving sinds de laatste paar decennia steeds meer interesse is in de rol van de vrouwen in de geschiedenis, is de vraag nu ook langzaam aan het opkomen hoe het familieleven van een VOC-dienaar eruitzag.

In eerdere onderzoeken is er daarnaast vooral onderzoek gedaan naar de maandbrieven. Hier werden al sporen van family life gevonden aangezien deze brieven bedoeld waren voor de achterblijvers in de Republiek. Dit ging vaak om directe familie van de VOC-medewerker, zoals zijn echtgenote, ouders of broers en zussen. Meerdere historici hebben deze bron daarom voor onderzoek naar family life gebruikt. In de afgelopen decennia is er echter ook meer onderzoek geweest naar het gebruik van testamenten als bron. Dit werd vooral gedaan voor onderzoek naar de inboedels van de erflaters. De focus lag daarbij op de materiële cultuur. Minder werd er nog naar family life gekeken. Om deze reden stonden de testamenten uit het VOC-archief centraal in dit onderzoek. Want naast dat family life onder VOC-dienaren nog niet veel bekeken was in de testamenten, waren de inboedels van VOC-dienaren ook nog niet onderzocht.

Eerste vormen van testamenten waren al terug te vinden in de Romeinse tijd. De behoefte naar het laten opstellen van een testament is over de eeuwen heen alleen maar groter geworden naar mate mensen meer bezittingen begonnen te krijgen. Ook was het belangrijk dat alles wat betreft het familieleven, zoals voogdijschap, goed geregeld zou worden na het overlijden van de testateur. Zelfs als een persoon nauwelijks bezittingen had, was het om deze reden nog interessant om een testament op te laten stellen voor de familie. Testamenten op laten stellen was in veel gevallen een dure aangelegenheid en daarom was het in principe alleen beschikbaar voor de rijkere groepen in de samenleving. Dit lag anders bij de VOC. Er had zich in 1618 minimaal één notaris gevestigd in Batavia en in de achttiende

eeuw waren dat er al vier tot zes. De VOC had geregeld dat deze redelijk toegankelijk was voor alle medewerkers. Als iemand aan boord kwam te overlijden, was de kapitein verplicht een inboedel vast te laten leggen. Ook werkten notarissen pro-deo voor de armeren. Om deze redenen is het testamentenarchief in het VOC-archief een van de best bewaarde en complete in de Nederlandse geschiedenis. In de achttiende eeuw nam het aantal testamenten van VOC-werknemers toe en deze eeuw is het best bewaard gebleven in het archief. Daarom waren alle testamenten uit dit onderzoek afkomstig uit de achttiende eeuw. De testamenten uit dit archief betroffen veel verschillende beroepen, waardoor het duidelijk werd dat het op laten stellen van testamenten binnen de VOC inderdaad niet alleen voor de rijksten was. De behoefte was waarschijnlijk voor VOC-medewerkers ook groter, aangezien deze mensen vaak voor een langere periode weg waren van huis en een overtocht vaak risicovol was.

In het tweede hoofdstuk werd duidelijk dat de testamenten als het om materiële cultuur aankwam, geen vaste vorm hadden. De lengte en inhoud was heel verschillend. Notarissen handelden naar eigen goeddunken. Het grootste verschil is met testamenten die aan boord zijn opgesteld en die in Batavia omdat de testamenten aan boord vaak na het overlijden geschreven zijn en er daarom vrijwel alleen een inboedel omschreven staat. Er is weinig tot geen family life te vinden in het geval van overlijden aan boord. Bij de testamenten van de gouverneurs-generaal is er sprake van vaak langere testamenten waar er veel te vinden is over de boedel en family life. Het werd in dit hoofdstuk ook duidelijk dat het verschil in beroep binnen de VOC te zien was in de boedels. De werknemers met een lage rang binnen de VOC hadden beduidend minder bezittingen om na te laten dan de werknemers met een hogere rang. Hoe hoger de rang, hoe meer luxeproducten zoals sierraden, goud- en zilverwerk, meubels en instrumenten er in het testament beschreven staan. Bij de gouverneurs-generaal en een kapitein waren er ook één of meerdere tot slaaf gemaakten in de boedel opgenomen. Een deel werd nagelaten aan de erfgenaam en een deel werd vrijgelaten.

In het derde hoofdstuk werden er verschillende vormen van family life behandeld. Een van de meest voorkomende was het regelen van het voogdijschap voor de minderjarige kinderen van de testateur. Vaak werd er ook nog een paragraaf opgenomen om geld apart te houden voor het trouwen van de dochters in het gezin. Een ander thema dat goed naar voren kwam in de testamenten van de gouverneurs-generaal was slavernij. Hier waren veel

sporen van terug te vinden in verschillende vormen. Alleen al in de vier testamenten van de gouverneurs-generaal werd duidelijk dat sommige tot slaaf maakten puur als inboedel werden opgenomen en geërfd werden door de erfgenamen. Maar het kwam ook voor dat tot slaaf maakten ook tot erfgenaam benoemd werden en bijvoorbeeld een geldbedrag kregen. Een laatste vorm die voor kwam was dat tot slaaf maakten vrijgekocht werden met een deel van de boedel van de erflater en zij hiermee hun vrijheid kregen. Dit kwam ook al naar voren in onderzoeken van Jean Gelman Taylor en Suze Zijlstra. Volgens Taylor verkregen uiteindelijk de meeste tot slaaf maakten hun vrijheid niet. Maar Zijlstra kwam tot de conclusie dat als er vrijheid verkregen werd, dat het dan vooral om vrouwelijke tot slaaf maakten ging vanwege persoonlijker banden met hun, vaak mannelijke, meester.

Andere vormen van family life waren te vinden in testamenten waar pleegkinderen in voorkwamen. Adoptie was nog niet volgens de wet geregeld, maar toch is er een testament van een vrouw van een gouverneur-generaal gevonden waar de biologische kinderen nauwelijks iets erven terwijl de pleegkinderen wel bijna de gehele inboedel kregen. Voor onderzoek naar adoptie is er weinig officiële documentatie omdat hier in de achttiende eeuw dus nog geen wet over bestond terwijl er nog wel sporen van te vinden zijn in testamenten. Verder bleek uit het derde hoofdstuk dat er wat betreft family life wat minder verschillen te vinden zijn in de testamenten van gouverneurs-generaal en de testamenten van de andere VOC-medewerkers. Bijna alle testamenten bevatten een alinea waarin voogdij geregeld was. Zolang er een kans was om een testament op te kunnen laten stellen, werden de familie zaken geregeld. Het grootste verschil is dat er bij de testamenten van de gouverneurs-generaal veel informatie te vinden is over tot slaaf maakten. Tot slaaf maakten kwamen niet vaak voor bij families van VOC-medewerkers die in een lagere groep tot de bevolking hoorden.

Concluderend kunnen testamenten veel vertellen over materiële cultuur en family life van VOC-lieden. Hierdoor draagt deze thesis bij aan de aanmoediging tot het gebruik van testamenten van VOC-werknemers. Deze kunnen nieuwe inzichten geven in verschillende soorten onderzoeken. Ze geven meer informatie dan eventuele andere bronnen zoals maandbrieven, omdat een testament met de gedachte is opgesteld om alles vast te laten stellen voor de dood. Dit betekende waarschijnlijk dat mensen veel lieten documenteren. Een testament is een van de laatste kansen om alles op papier te krijgen. Wel is de representativiteit van de bron problematisch. Een historicus moet zich bewust zijn dat er veel

maatwerk nodig is bij dit soort bronnen en dat is waarschijnlijk ook de reden geweest waarom de bron in het verleden nog niet veel gebruikt was. Daarnaast is het ook belangrijk om in het achterhoofd te houden dat westerse bronnen vaak vol staan met 'silences'. Een voorbeeld hiervan zijn de testamenten uit mijn onderzoek die uit het VOC-archief komen waar alleen testamenten van Europeanen bewaard zijn gebleven. Toch is het goed om de testamenten vaker als bron te gaan gebruiken. Naar aanleiding van dit onderzoek zou er nog veel gedaan kunnen worden. Nu is er een klein deel van de testamenten uit het VOC-archief gebruikt. Dit kan in de toekomst uitgebreid worden. Op micro-historisch niveau kunnen testamenten per regio verzameld worden, zodat er meer onderzoek gedaan kan worden naar materiële cultuur en family life per regio. Daarnaast zouden de onderzoeken van achterblijvers, die nu vooral nog gebruik hebben gemaakt van de maandbrieven, aangevuld worden door de testamenten hierbij te betrekken.

Bronnen

Nationaal Archief Den Haag (NA)

Inventaris van het archief van Samuel en Daniël Radermacher, 1460-1800 (1.10.69), 382A

Inventaris van het archief van Samuel en Daniël Radermacher, 1460-1800 (1.10.69), 382A

Band I, 1647-1743, 95.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), Band I, 1647-1743, 88-99.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6847 nr. 207, 'testament van Petrus Albertus van der Parra'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6847 nr. 259, 'testament van Jeremias van Riemsdijk'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6849 nr. 768, 'testament van Gustaaf Willem Baron van Imhoff'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6852 nr. 1703, 'testament van Jan Jacob Saalveder'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6852 nr. 1704, 'testament van Jan Laurens Schermer'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6856 nr. 3081, 'testament van Andries Ernst Bangeman'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6857 nr. 3237, 'testament van Joseph Willem Pappon'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6858 nr. 3419, 'testament van Matthijs Peters'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6861 nr. 3926, 'testament van Frederik Laurens Maas'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6866 nr. 4877, 'testament van Pieter Delbeek'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6868 nr. 5160, 'testament van Jan Bok'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6868 nr. 5264, 'testament van Frederik Kofferman'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6869 nr. 5368, 'testament van Christiaan Sobel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6873, nr. 5959, 'testament van Christoffel Bartram'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6875 nr. 6349, 'testament van Hendrik Heuts'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6879 nr. 6997, 'testament van Johannes Lakke'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6879 nr. 7014, 'testament van Laurens van Rendergen'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6880 nr. 7211, 'testament van Jan Willem Ooppel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6881 nr. 7410, 'testament van Willem de Jong'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6881 nr. 7509, 'testament van Andries Stoffels'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6882, nr. 7737, 'testament van Jan Bartel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6885 nr. 8306, 'testament van Nicolaas Versteeg'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6890 nr. 9144, 'testament van Jacob Mossel'.

Het Utrechts Archief

Familie Ram 752, nr. 837, 'Testament van Adriana Johanna Bake'.

Het Rijksmuseum

Lijkstatie van Jacob Mossel, gouverneur-generaal te Batavia, 1761, anoniem (1762)

Bibliografie

Boeken en artikelen

- Auslander, L., 'Beyond words', *The American historical review* 110, no. 4 (oktober 2005) 1015-1045.
- Berry, H., 'Regional identity and material culture' in: Karen Harvey, *History and material culture, a student's guide to approaching alternative sources* (New York 2009).
- Bes, L., 'De archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie' in: Alicia Schrikker e.a. eds., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023).
- Blondé, B., *Trend en toeval: inleiding tot de kwantitatieve methoden voor historici* (Leuven 2015).
- Blussé, L., *Strange company: Chinese settlers, Mestizo women, and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986).
- Boxer, C.R., *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800* (Leiden 1977).
- Breet, M., *De Oost-Indische voyagie van Wouter Schouten (1676)* (Zutphen 2003).
- Dauids, K., M. 't Hart en L. H. van Voss, *De wereld en Nederland: een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011).
- Dekker R. en L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden: de geschiedenis van een tegendraadse traditie Europa, 1500-1800*. Historische reeks (Amsterdam 1989).
- Heijden, M. van der en P. van de Laar, *Rotterdamers en de VOC: handelscompagnie, stad en burgers (1600-1800)* (Amsterdam 2002).
- Heuvel, D. Van den, 'Bij uijtlandigheid van haar man': *Echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam 2005).
- Israel, J., *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall, 1477 - 1806*. Oxford history of early modern Europe (Oxford 1998).
- Jacobs, E. M., *Varen om peper en thee: korte geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Amsterdam: Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum' 1991).
- Ketelaars, M., *Compagniesdochter: vrouwen en de VOC (1602-1795)* (Amsterdam 2014).
- Ketting, H., *Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders (1595-1650)* (Amsterdam 2002).

- Koolbergen, H. van, 'Ontwikkelingen in het boedelinventarisonderzoek' *Volkskundig Bulletin* 13.2 (1987) 250-259.
- Mol, J. A., 'Testamenten als historische bron', *Madoc: Tijdschrift over de Middeleeuwen* 8 (1994) 203-210.
- Moree, P., 'Met vriend die God geleide'. *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998).
- Prak, M. R., *Nederlands Gouden Eeuw: vrijheid en geldingsdrang* (Amsterdam 2020).
- Redactie Volkskundig Bulletin, 'Inleiding Themanummer boedelinventaris' *Volkskundig Bulletin* 9.2 (1983) 1-2.
- Schrikker, A., 'Oneindige dekolonisatie: de herijking van de Nederlandse geschiedschrijving over het koloniale verleden, c. 1945-2010' in: Idem e.a. eds., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023).
- Schuurman, A. J., J. de Vries en A. M. van der Woude, *Aards geluk: de Nederlanders en hun spullen van 1550 tot 1850* (Amsterdam 1997).
- Taylor, J. G., *Smeltkroes Batavia: Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988).
- Verhoeven, G., en J.A. Mol, *Friese testamenten tot 1550* (Leeuwarden 1994).
- Vries, J. de, 'The Dutch Atlantic economies' in: Peter A. Coclanis, *The Atlantic Economy during the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Organization, Operation, Practice, and Personnel* (Columbia 2005) 1-29.
- Wamelen, C. van., *Family life onder de VOC* (Hilversum 2014).
- Wijsenbeek-Olthuis, Th. F., 'Boedelinventarissen', in: B.M.A. de Vries e.a. *Broncommentaren 2* (Den Haag 1995) 1-73.
- Zijlstra, S., 'Free and Enslaved Asian Women in European and Eurasian households in Eighteenth-century Makassar', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* vol:39 (2020) 25-40.

Websites

Van Dale Woordenboek, Betekenis 'Testament'

<https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/testament>

Huygens Instituut, 'Adriana Johanna Bake'

<https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/BakeAdriana>

Het Nationaal Archief, 'VOC: Testamenten, 1698-1807'

<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-testamenten-1698-1807>

Infotaris, 'De betekenis van een legaat, met voorbeelden'

<https://www.infotaris.nl/blogs/legaat-betekenis/>

Internationaal Instituut voor Sociale geschiedenis, 'Waarde van de gulden versus de Euro'

<https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>

Bijlage 1

Overzicht inboedels en overzicht objecten inboedels (tabel 2 en 3)

Nationaal Archief Den Haag (NA)

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6852 nr. 1703, 'testament van Jan Jacob Saalveder'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6852 nr. 1704, 'testament van Jan Laurens Schermer'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6856 nr. 3081, 'testament van Andries Ernst Bangeman'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6857 nr. 3237, 'testament van Joseph Willem Pappon'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6858 nr. 3419, 'testament van Matthijs Peters'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6861 nr. 3926, 'testament van Frederik Laurens Maas'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6866 nr. 4877, 'testament van Pieter Delbeek'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6868 nr. 5160, 'testament van Jan Bok'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6868 nr. 5264, 'testament van Frederik Kofferman'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6869 nr. 5368, 'testament van Christiaan Sobel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6873, nr. 5959, 'testament van Christoffel Bartram'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6875 nr. 6349, 'testament van Hendrik Heuts'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6879 nr. 6997, 'testament van Johannes Lakke'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6879 nr. 7014, 'testament van Laurens van Rendergen'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6880 nr. 7211, 'testament van Jan Willem Ooppel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6881 nr. 7410, 'testament van Willem de Jong'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6881 nr. 7509, 'testament van Andries Stoffels'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6882, nr. 7737, 'testament van Jan Bartel'.

Verenigde Oost-Indische Compagnie (1.04.02), inv.nr. 6885 nr. 8306, 'testament van Nicolaas Versteeg'.